

ABS. 1.80. 182

th D

for the King	3 - 6
for candles	7 1/2
for my meat	4 - 0 -
for Firest Con:	1 - 6
for Black Men	1 - 6
Paid	11:0 - 2/0

Old

C A I I C R I S P I
S A L L U S T I I
B E L L I
C A T I L I N A R I I
E T
J U G U R T H I N I
H I S T O R I Æ.

ms. lib.

SECUNDUM EXEMPLARIA EMENDATISSIMA,

EDINBURGI:

Apud T. et J. RUDDIMANNOS, Bibliopolas.

1788.

Thomas
Brown
his Book
St Andrews

1790

C. C R I S P I
S A L L U S T I I
B E L L U M C A T I L I N A R I U M

S I V E

DE CONJURATIONE CATILINÆ

EJUSQUE SOCIORUM.

OMNIS homines, qui sese student præstare ceteris animalibus, summa ope niti decet, vitam silentio ne transeant, veluti pecora, quæ natura prona, atque ventri obedientia, finxit. Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita: animi imperio, corporis servitio magis utimur; alterum nobis cum Dis, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius videtur, ingenii, quam virium, opibus gloriam quærere; et, quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere. Nam divitiarum et formæ gloria fluxa atque fragilis: virtus clara æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vine corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet. Nam et prius quam incipias, consulto: et, ubi consulueris, mature factò opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget.

II. Igitur initio reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diversi, pars ingenium, alii corpus exercebant: et jam tum vita homi-

num sine cupiditate agitabatur, sua cuique satis placebant. Postea vero quam in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii et Athenienses cœpere urbes atque nationes subigere, lubricinam dominandi causam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculo atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, uti in bello, valeret, æquabilis atque constantius sese res humanæ haberent; neque aliud alio ferri, neque mutari ac misceri omnia cerneret. Nam imperium facile his artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum, ubi pro labore desidiosa, pro continentia et æquitate libido atque superbia invasere; fortuna simul cum moribus immutatur. Ita imperium semper ad optimum quemque a minus bono transfertur. Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri atque somno, indocti incultique vitam, sicuti peregrinantes, transigere: quibus, profecto contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque juxta æstimo, quoniam de utraque filetur. Verum enim vero is demum mihi vivere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quærit. Sed in magna copia rerum, aliud alii natura iter ostendit.

III. Pulchrum est bene facere reipublicæ: etiam bene dicere haud absurdum est. Vel pace, vel bello, clarum fieri licet: et qui fecere, et qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tamen etsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum; tamen in

primis arduum videtur res gestas scribere : primum, quod facta dictis sunt exæquanda : dehinc, quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malivolentia et invidia putant : ubi de magna virtute et gloria bonorum memores, quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit ; supra ea, veluti ficta, pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus, initio, sicuti plerique, studio ad rempublicam latus sum ; ibique mihi adversa multa fuere. Nam pro pudore, pro abstinencia, pro virtute ; audacia, largitio, avaritia vigeant. Quæ tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium ; tamen inter tanta vitia, imbecilla ætas ambitione corrupta tenebatur : ac me, cum ab reliquorum malis moribus dissentirem, nihilo minus honoris cupido, eadem, quæ ceteros, fama atque invidia vexabat.

IV. Igitur, ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, et mihi reliquam ætatem a republica procul habendam decrevi ; non fuit consilium, secordia atque desidia bonum otium contemnerere : neque vero agrum colendo, aut venando, servilibus officiis intentum, ætatem agere ; sed, a quo incepto studio me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas populi Romani carptim, ut quæque memoria digna videbantur, perscribere : eo magis, quod mihi a spe, metu, partibus reipublicæ animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quam verissime potero, paucis absolvam : nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi novitate. De cujus hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

V. LUCIUS CATILINA, nobili genere natus, magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo

pravoque. Huic ab adolescentia bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis, grata fuere; ibique juventutem suam exercuit. Corpus patiens inediæ, vigiliæ, algoris, supra quam cuique credibile est: animus audax, subdolus, varius, cujus rei libet simulator ac dissimulator; alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus: satis loquentiæ, sapientiæ parum. Vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc, post dominationem Lucii Sullæ, libido maxima invaserat reipublicæ capiundæ; neque, id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris, et conscientia scelerum: quæ utraque his artibus auxerat, quas supra memoravi. Incitabant præterea corrupti civitatis mores, quos pessima ac diversa inter se mala, luxuria atque avaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere, ac paucis instituta majorum, domi militiæque, quomodo rempublicam habuerint, quantamque reliquerint: ut paulatim immutata, ex pulcherrima, pessima ac flagitiosissima facta sit, differere.

VI. Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani, qui, Aenea duce, profugi, sedibus incertis vagabantur: cumque his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi postquam in una moenia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alii alio more viventes: incredibile memoratu est quam facile coaluerint. Sed postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satisque pollens

videbatur; sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges populi que finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse; nam ceteri, metu percussi, a periculis aberant. At Romani, domi militiæque intenti, festinare, parare, alius alium hortari; hostibus obviam ire; libertatem, patriam, parentesque armis tegere; post, ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant: magisque dandis quam accipiundis beneficiis, amicitias parabant. Imperium legitimum, nomen imperii regum habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum, reipublicæ consultabant: hi, vel ætate, vel curæ similitudine, PATRES appellabantur. Post, ubi regum imperium, quod initio conservandæ libertatis, atque augendæ reipublicæ fuerat, in superbiam dominationemque convertit; immutato more, annua imperia, binosque imperatores sibi fecere; eo modo minime posse putabant per licentiam inolescere animum humanum.

VII. Sed ea tempestate cœpere se quisque extollere, magisque ingenium in promptu habere. Nam regibus boni, quam mali, suspectiores sunt, semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum brevi creverit: tanta cupido gloriæ incesserat. Jam primum juvenus, simul laboris ac belli patiens erat, in castris per usum militiam discibat: magisque in decoris armis et militariibus equis, quam in scortis atque conviviis, lubidinem habebant. Igitur talibus viris non labor insolitus, non locus vilis asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maximum certamen in-

ter ipsos erat: sese quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat; eas divitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant: laudis avidi, pecuniæ liberales erant: gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias populus Romanus parva manu fuderit; quas urbes, natura munitas, pugnando cepetit; ni ea res longius ab incepto traheret.

VIII. Sed profecto Fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas, ex lubricine magis quam ex vero, celebrat obscuratque. Atheniensium res gestæ, sicuti ego æstumo, satis amplæ magnificæque fuere; verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia provenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum, qui fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis eam potuere extollere præclara ingenia. At populo Romano numquam ea copia fuit: quia prudentissimus quisque negotiosus maxime erat: ingenium nemo sine corpore exercebat: optumus quisque facere, quam dicere; sua ab aliis benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare, malebat.

IX. Igitur domi militiæque boni mores colebantur; concordia maxuma, minuma avaritia erat: jus bonumque apud eos, non legibus magis quam natura, valebat. Jurgia, discordias, similitates, cum hostibus exercebant: cives cum civibus de virtute certabant: in suppliciis Deorum magnifici, domi parci, in amicis fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat, æquitate, seque remque pub-

licam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo, quod sæpius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant, quique tardius revocati, bello excesserant, quam qui signa relinquere, aut pulsi, loco cedere ausi erant. In pace vero, quod beneficiis, quam metu, imperium agitabant, et, accepta injuria, ignoscere, quam persequi, malebant.

X. Sed ubi labore atque iustitia respublica crevit, reges magni bello domiti; nationes feræ et populi ingentes vi subacti; Carthago, æmula imperii Romani, ab stirpe interiit; cuncta maria terræque patebant: sævire Fortuna ac miscere omnia cœpit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant, iis otium, divitiæ optandæ aliis, oneri miseræque fuere. Igitur primo pecuniæ, deinde imperii cupido crevit: ea quasi materies omnium malorum fuisse. Namque avaritia fidem, probitatem, ceterasque artis bonas subvertit; pro his, superbiam, crudelitatem, Deos negligere, omnia venalia habere, edocuit. Ambitio multos mortalis falsos fieri, subegit: aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere; amicitias inimicitiasque, non ex re, sed ex commodo, æstumare; magisque vultum, quam ingenium, bonum habere. Hæc primo paullatim crescere, interdum vindicari; post ubi, contagio quasi, pestilentia invasit, civitas immutata, imperium, ex iustissimo atque optumo, crudele intolerandumque factum.

XI. Sed primo, magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus, æque sibi exoptant:

sed ille vera via nititur; huic quia bonæ artes defunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens concupivit; ea, quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat: semper infinita, insatiabilis, neque copia, neque inopia, minuitur. Sed postquam L. Sulla, armis recepta republica, bonis initiis malos eventus habuit; rapere omnes, trahere, domum alius, alius agros cupere: neque modum, neque modestiam, victores habere; fœda crudeliaque in civibus facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asiam ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem majorum, luxuriose nimisque liberaliter habuerat; loca amœna, voluptaria, facile in otio ferocis militum animos molliverant. Ibi primum insuevit exercitus populi Romani amare, potare; signa, tabulas pictas, vasa cœlata mirari; ea privatim ac publice rapere; delubra spoliare; sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant: ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent.

XII. Postquam divitiæ honori esse cœpere, et eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malivolentia duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria atque avaritia, cum superbia invasere: rapere, consumere; sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi atque moderati habere. Operæ pretium est, quum domos atque villas cognoveris in urbium modum exœdificatas, visere templa Deorum, quæ nostri

majores, religiosissimi mortales, fecere. Verum illi delubra Deorum pietate, domos sua gloria decorabant; neque victis quidquam, præter injuriæ licentiam, eripiebant. At hi contra, ignavissimi homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri victores reliquerant: proinde quasi injuriam facere, id demum esset imperio uti.

XIII. Nam quid ea memorem, quæ, nisi iis qui videre, nemini credibilia sunt: a privatis compluribus subversos montes, maria constructa esse; quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiarum; quippe, quas honeste habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. Sed libido stupri, ganeæ, ceterique cultus, non minor inceperat: viros pati muliebria, mulieres pudicitiam in prepatulo habere; vescendi causa, terra marique omnia exquirere; dormire prius, quam somni cupido esset; non famem, aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antecapere. Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus haud facile libidinibus carebat: eo profusius omnibus modis quæstui atque sumptui deditus erat.

XIV. In tanta tamque corrupta civitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se, tamquam stipatorum, catervas habebat. Nam, quicumque impudicus, adulter, ganeo; manu, ventre, pene, bona patria laceraverat; quique alienum æs grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret; præterea, omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis judicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua,

perjurio aut sanguine civili alebat; postremo, omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, ii Catilinæ proximi familiaresque erant. Quod si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam ejus inciderat, quotidiano usu atque illecebris facile par similisque ceteris efficiebatur. Sed maxime adolescentium familiaritates adpetebat: eorum animi molles et ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam uti cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere; aliis canes atque equos mercari; postremo, neque sumptui, neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios fidosque faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita æstumarent, juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse; sed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam compertum foret, hæc fama valebat.

XV. Jam primum adolescens Catilina multa nefanda supra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, alia hujuscemodi contra jus fasque; postremo captus amore Aureliæ Orestilæ, cujus, præter formam, nihil umquam bonus laudavit; quod ea nubere illi dubitabat, timens privignum adultæ ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuum domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi. Namque animus impurus, Diis hominibusque infestus, neque vigiliis, neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vastabat. Igitur colos exsanguis, fœdi oculi, citus modo, modo tardus incessus; prorsus in facie vultuque vecordia inerat.

XVI. Sed juventutem, quam, ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edo-

gebat. Ex illis testes signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere; post, ubi eorum famam atque pudorem attriverat, majora alia imperabat: si caussa peccandi in præsens minus suppetebat, nihilo minus insonites, sicuti fontes, circumvenire, jugulare: scilicet, ne per otium torpescerent manus aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat. His amicis sociisque confusus Catilina, simul quod æs alienum per omnis terras iugens erat, et quod plerique Sullani milites, largius suo usi, rapinarum et victoriæ veteris memores, civile bellum exoptabant; opprimundæ reipublicæ consiliura cepit. In Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatū petundi magna spes: senatus nihil sane intentus: totæ tranquillæque res omnes; sed ea prorsus opportuna Catilinæ.

XVII. Igitur circiter Kalendas Junias, L. Cæsare et C. Figulo Consulibus, primo singulos appellare: hortari alios, alios tentare: opes suas, imparatam rempublicam, magna præmia conjunctionis docere. Ubi satis explorata sunt, quæ voluit, in unum omnis convocat, quibus maxima necessitudo, et plurimum audaciæ. Eo convenire senatorii ordinis, P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. et Servius Sullæ, Servii filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Portius Læca, L. Bestia, Q. Curius: præterea, ex equestri ordine, M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc multi ex coloniis et municipiis, domi nobiles. Erant præterea complures paullo occultius consilii hujusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur,

quam inopia, aut alia necessitudo. Ceterum juvenus pleraque, sed maxime nobilium, Catilinæ inceptis favebat; quibus in otio vel magnifice, vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum quam pacem, molebant. Fuere item ea tempestate, qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum ejus consilii fuisse; quia Cn. Pompeius, invisus ipsi, magnum exercitum duxerat, cujusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si conjuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

XVIII. Sed antea item conjuravere pauci contra rempublicam, in quibus Catilina; de quo quam verissime potero dicam. L. Tullo, M. Lepido, Consulibus, P. Autronius et P. Sulla, designati Consules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant. Post paullo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat consulatum petere; quod intra legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus, quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina et Autronius, circiter Nonas Decembris, consilio communicato, parabant in Capitolio, Kalendis Januariis, L. Cottam et L. Torquatum Consules interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita, rursus in Nonas Februarias consilium credis transtulerant. Jam tum non Consulibus modo, sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina materasset pro curia signum sociis dare; eo die, post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret. Quia nondum

frequentes armati convenerant; ea res consilium diremit.

XIX. Postea Piso in citeriorem Hispaniam Quæstor pro Prætorè missus est, adnitente Crasso; quod eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognoverat. Neque tamen senatus provinciam invitùs dederat: quippe fœdum hominem a republica procul abesse volebat: simul, quia boni quam plures præsidium in eo putabant: et jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita dicunt, imperia ejus injusta, superba, crudelia, barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres fidosque clientes, voluntate ejus Pisonem adgressos: numquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæva multa antea perpeßos. Nos eam rem in medio relinquemus. De superiori conjuratione satis dictum.

XX. Catilina, ubi eos, quos paullo ante memoravi, convenisse videt; tametsi cum singulis multa sæpe egerat; tamen in rem fore credens universos adpellare et cohortari, in abditam partem ædium secedit: atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit:

‘ Ni virtus fidesque vestra spectata mihi forent,
 ‘ nequidquam opportuna res cecidisset; spes
 ‘ magna, dominatio in manibus frustra fuissent;
 ‘ neque ego per ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. Sed quia multis et
 ‘ magnis tempestatibus vos cognovi fortes fidosque mihi; eo animus ausus, maximum atque pulcherrimum facinus incipere: simul quia vobis, eadem mihi, bona malaque intellexi; nam idem

velle atque nolle, ea demum firma amicitia est.
 Sed ego quæ mente agitavi, omnes jam antea
 diversi audistis. Ceterum mihi in dies magis
 animus accenditur, cum considero, quæ condi-
 tio vitæ futura sit, nisi nosmet ipsi vindicamus
 in libertatem. Nam postquam respublica in
 paucorum jus atque ditionem concessit; semper
 illis reges, tetrarchæ vestigales esse: populi,
 nationes, stipendia pendere: ceteri omnes, stre-
 nui, boni, nobiles atque ignobiles, vulgus fui-
 mus, sine gratia, sine auctoritate, his obnoxii,
 quibus, si respublica valeret, formidini essemus.
 Itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiæ
 apud illos sunt, aut ubi illi volunt: repulsas
 nobis reliquere, pericula, judicia, egestatem.
 Quæ quousque tandem patiemini, fortissimi
 viri? nonne emori per virtutem præstat, quam
 vitam miseram atque inhonestam, ubi alienæ
 superbix ludibrio fueris, per dedecus amittere?
 Verum enim vero, pro Deum atque hominum
 fidem! victoria nobis in manu; viget ætas,
 animus valet: contra illis, annis atque divitiis,
 omnia consenuerunt; tantum modo incepto
 opus est: cetera res expediet. Etenim quis
 mortalium, cui virile ingenium, tolerare potest,
 illis divitias superare, quas profundant in extran-
 endo mari, et montibus cœquandis; nobis
 rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos
 binas, aut amplius, domos continuare; nobis
 larem familiarem nusquam ullum esse? Cum
 tabulas, signa, toreumata emunt; nova diruunt,
 alia ædificant; postremo omnibus modis pec-
 uniam trahunt, vexant; tamen summa lubi-
 dine divitias vincere nequeunt. At nobis est
 domi inopia, foris æs alienum: mala res, spes

‘ multo asperior : Denique, quid reliqui habemus, præter miseram animam ? Quin igitur expergiscimini ? En illa, illa, quam sæpe optastis, libertas, præterea divitiæ, decus, gloria, in oculis sita sunt ! Fortuna omnia victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis quam oratio, hortentur. Vel imperatore, vel milite me utimini ; neque animus, neque corpus a vobis aberit. Hæc ipsa, ut spero, vobiscum consul agam : nisi forte animus fallit, et vos servire, quam imperare, parati estis.’

XXI. Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, sed neque res, neque spes bona ulla, tamen etsi illis quietam movere, magna merces videbatur ; tamen postulare plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret : quæ præmia armis peterent : quid ubique opis aut spei haberent ? Tum Catilina polliceri tabulas novas ; proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia quæ bellum atque libido victorum fert. Præterea, esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauretania cum exercitu P. Sittium Nucerinum, consilii sui participes : petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem et familiarem, et omnibus necessitudinibus circumventum : eo consulem initium agendi facturum. Ad hoc maledictis increpat omnis bonos : suorum unumquemque nominans laudare ; admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi aut ignominiae, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacris videt ; cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit.

XXII. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad iurjurandum popularis sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem, vino permixtum, in pateris circumtulisse: inde, cum post exsecrationem omnes degustavissent, sicuti in sollemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum, atque eo dictitare fecisse, quo inter se fidi magis forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta hæc, multa præterea existumabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederrant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est.

XXIII. Sed in ea conventionem fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus; quem Censores senatu, probri gratia, amoverant. Huic homini non minor vanitas, quam audacia; neque reticere quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare; prorsus neque dicere, neque facere quidquam pensi habebat. Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo; cui cum minus gratus esset, quia inopia minus largiri poterat, repente glorians, maria montesque polliceri cœpit; minari interdum ferro, nisi obnoxia foret: postremo, ferocius agitare, quam solitus erat. At Fulvia, insolentiae Curii causa cognita, tale periculum reipublicæ haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinæ conjuratione quæ quoque modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidia æstuabat, et quasi pollui consulatum credebant, si eum,

quamvis egregius, homo novus adeptus foret. Sed ubi periculum advenit, invidia atque superbia post fuere.

XXIV. Igitur, comitiis habitis, Consules declarantur M. Tullius et C. Antonius; quod factum primo popularis conjurationis concusserat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam sua, aut amicorum fide sumtam mutuam, Fæstulas ad Manlium quemdam portare, qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea tempestate plurimos cujusque generis homines adscivisse dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentis sumtus stupro corporis toleraverant: post, ubi ætas tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant; per eas se Catilina credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum vel adjungere sibi, vel interficere.

XXV. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque forma, præterea viro ac liberis, satis fortunata: literis Græcis atque Latinis docta: psallere, saltare elegantius, quam necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta luxuriæ. Sed ei cariora semper omnia, quam decus atque pudicitia fuit: pecuniæ, an famæ minus parceret, haud facile discerneres: lubido sic accensa, ut sæpius peteret viros, quam peteretur. Sed ea sæpe antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. Verum ingenium ejus haud absurdum; posse versus facere, jocum movere, sermone uti vel modesto, vel molli, vel precaci:

prorsus multæ facetiæ multusque lepos inerat.

XXVI. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proximum annum consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus aut astutiæ deerant. Namque a principio consulatus sui, multa pollicendo per Fulviam, effecerat, ut Q. Curius, de quo paullo ante memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc collegam suum Antonium passionem provincie perpulerat, ne contra rempublicam sentiret; circum se præsidia amicorum atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, et Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas consulibus in campo fecerat, prospere cessare; constituit bellum facere, et extrema omnia experiri; quoniam quæ occulte tentaverat, aspera sædæque evenerant.

XXVII. Igitur C. Manlium Fæsulas atque in eam partem Etruriæ, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisit; præterea alium alio, quem ubique opportunum credebat. Interea Romæ multa simul moliri; Consuli insidias tendere, parare incendia, opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse, item alios jubere: hortari, uti semper intenti paratique essent: dies noctesque festinare, vigilare, neque insomniis neque labore fatigari. Postremo, ubi multa agitant, nihil procedit, rursus intempesta nocte conjunctionis principes convocat per M. Porcium Lætam: ibique multa de ignavia eorum questus, docet, ' Se Manlium præmisisse ad eam multitu-

adinem, quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consiliis multum obficere.

XXVIII. Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, et cum eo L. Vargunteius Senator, constituere ea nocte paullo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire ad Ciceronem, ac de improvviso domi suæ imparatum confodere. Curius, ubi intellegit quantum periculi Consuli impendeat, propere per Fulviam domum, qui parabatur, enunciat. Ita illi janua prohibita, tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruria plebem sollicitare, egestate simul, ac dolore injuriæ, novarum rerum cupidam: quod, Sullæ dominatione, agrös bonaque omnia amiserat; præterea latrones cujusque generis, quorum in ea regione magna copia erat; nonnullos ex Sullanis colonis, quibus libido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

XXIX. Ea cum Ciceroni nunciarentur, accipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Manlii quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, jam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, DARENT OPERAM CONSULES, NE QUID RESPUBLICA DETRIMENTI CAPERET. Ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxima permittitur: exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque cives: do-

mi militiæque imperium atque iudicium summum habere; aliter, sine populi jussu, nulli earum rerum Consuli jus est.

XXX. Post paucos dies L. Sænius Senator in senatu literas recitavit, quas Fæsulis adlatas sibi dicebat: in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine, ante diem vi. Kalendas Novembris. Simul id, quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant; alii conventus fieri, arma portari; Capuæ atque in Apulia servile bellum moveri. Igitur senati decreto Q. Marcius Rex Fæsulæ, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque loca missi: ii utrique ad urbem imperatores erant; impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum, quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Sed Prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; hisque permissum, 'uti pro tempore atque periculo exercitum compararent:' ad hæc, 'si, quis indicasset de conjuratione, quæ contra rempublicam facta erat, præmium, servo libertatem et festeria centum: libero impunitatem ejus rei, et festeria ducenta. Item [decrevere] uti gladiatoriæ familiæ Capuam, et in cetera municipia, distribuèrentur, pro cujusque opibus: Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, hisque minores magistratus præessent.'

XXXI. Quibus rebus permota civitas, atque immutata urbis facies: ex summa lætitia atque lascivia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia invasit; festinare, trepidare; neque loco, nec homini cuiquam satis credere; neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc mulieres,

quibus, reipublicæ magnitudine, belli timor insolitus, affligere sese, manus supplices ad cœlum tendere; miserari parvos liberos; rogare, omnia pavere; superbia atque deliciis omissis, sibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat: tamen et si præsidia parabantur, et ipse lege Plautia interrogatus ab L. Paulo. Postremo, dissimulandi causa, atque sui expurgandi, sicuti jurgio lacescitus foret, in senatum venit. Tum M. Tullius Consul, siue præsentiam ejus timens, seu ira commotus, orationem habuit luculentam atque utilem reipublicæ: quam postea scriptam edidit. Sed, ubi ille adiecit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso vultu, voce supplici postulare, 'Patres Conscripti ne quid de se temere crederent: ea familia ortum, ita ab adolescentia vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: ne æstumarent, sibi patricio homini, cujus ipsius, atque majorum plurima beneficia in plebem Romanam essent, perdita republica opus esse, cum eam servaret M. Tullius inquilinus civis urbis Romæ.' Ad hoc maledicta alia cum adderet, obstrepere omnes, hostem atque parricidam vocare. Tum ille furibundus: 'Quoniam quidem circumventus, inquit, ab inimicis præceps agor, incendium meum ruina restinguam.'

XXXII. Dein se ex curia domum proripuit; ibi multa secum ipse volvens, quod neque insidiæ consuli procedebant, et ab incendio intellegebat urbem vigiliis munitam, optimum factum credens, exercitum augere, ac prius, quam legiones scriberentur, antecapere, quæ bello usui forent; nocte intempesta, cum paucis in Manliana

castra profectus est. Sed Cethego atque Lentulo, ceterisque quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias Consuli maturent; cædem, incendia, aliaque belli facinora parent; sese prope diem cum magno exercitu ad urbem adcessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero ad Marcium Regem mittit, cum mandatis hujusmodi :

XXXIII. * Deos hominesque testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum homini faceremus, sed uti corpora nostra ab injuria tuta forent; qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate sceneratorum plerique patriæ, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus; neque cuiquam nostrum licuit, more majorum, lege uti; neque, amisso patrimonio, liberum corpus habere: tanta sævitia sceneratorum atque Prætoris fuit. Sæpe majores vestrum, miseriti plebis Romanæ, decretis suis inopix opitulati sunt: ac novissime memoria nostra, propter magnitudinem generis alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. Sæpe ipsa plebes, aut domandi studio permota, aut superbia magistratum armata, a patribus secessit. At nos non imperium, neque divitias, petimus; quarum rerum causa bella atque certamina omnia inter mortales sunt; sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum anima simul, amittit. Te atque senatum obtestamur, consulatis miseris civibus; legis præsidium, quod iniquitas Prætoris eripuit, restituatis; nevé eam necessitudinem imponatis, ut quæramus, quonam modo, ubi maxime, sanguinem nostrum, pereamus.

XXXIV. Ad hæc Q. Marcius: ' Si quid ab
 ' senatu petere vellent, ab armis discedant, Ro-
 ' mam supplices proficiscantur: ea mansuetu-
 ' dine atque misericordia senatum populumque
 ' Romanum semper fuisse, ut nemo umquam ab
 ' eo frustra auxilium petiverit.' At Catilina ex
 itinere plerisque Consularibus, præterea optumo
 cuique literas mittit: ' Se falsis criminibus cir-
 ' cumventum, quoniam factioni inimicorum re-
 ' sistere nequiverit, fortunæ cedere, Massiliam in
 ' exilium proficisci: non quo sibi tanti sceleris
 ' conscius; sed uti respublica quieta foret; neve
 ' ex sua contentione seditio oriretur.' Ab his
 longe diversas [literas] Q. Catulus in senatu re-
 citavit, quas sibi nomine Catilinæ redditas dice-
 bat; earum exemplum infra scriptum.

XXXV. ' L. Catilina Q. Catulo S. Egregia
 ' tua fides, re cognita, gratam in magnis peri-
 ' culis fiduciam commendationi: meæ tribuit.
 ' Quam ob rem defensionem in novo consilio
 ' non statui parare: satisfactionem ex nulla con-
 ' scientia de culpa proponere decrevi: quam me
 ' Dius-fidius veram licet cognoscas. Injuriis
 ' contumeliisque concitatus, quod fructu laboris
 ' industriæque meæ privatus, statum dignitatis
 ' non obtinebam, publicam miserorum causam,
 ' pro mea consuetudine, suscepi: non quin æs
 ' alienum meis nominibus ex possessionibus sol-
 ' vere possem; cum alienis nominibus liberalitas
 ' Orestiliæ, suis filiæque copiis persolveret: sed
 ' quod non dignos homines honore honestatos
 ' videbam, meque falsa suspicione alienatum sen-
 ' tiebam. Hoc nomine satis honestas pro meo
 ' casu spes reliquæ dignitatis conservandæ sum
 ' secutus. Plura cum scribere vellem, nunc-
 ' q.

tum est, vim mihi parari. Nunc Orestillam tibi commendo, tuæque fidei trado; eam ab injuria defendas, per liberos tuos rogatus; aveto.'

XXXVI. Sed ipse paucos dies commoratus apud C. Flaminium Flammam in agro Arretino, dum vicinitatem, antea sollicitatam, armis exornat, cum fascibus atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta, senatus 'Catilinam et Manlium' hostes judicat; ceteræ multitudini diem statuit, 'ante quam sine fraude liceret ab armis discere, præter rerum capitalium condemnatis.' Præterea decernit, 'Uti Consules dilectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero urbi præsidio sit.' Ea tempestate mihi imperium populi Romani multo maxime miserabile visum; cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis paterent; domi otium atque divitiæ, quæ primâ mortales putant, adfluere; fuere tamen cives, qui sequere remque publicam obstinatis animis perditum irent. Namque duobus senati decretis, ex tanta multitudine, neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quicumquam omnium discesserat; tanta vis morbi, uti tabes, plerosque civium animos invaserat.

XXXVII. Neque solum illis aliena mens erat, qui consensu conjurationis; sed omnino cuncta plebes, novarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat. Id adeo more suo videbatur facere. Nam semper in civitate, quibus opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant; odio suarum rerum mutari omnia sudent; turba atque seditionibus sine cura aluntur: quoniam egestas facere habetur sine

damno. Sed urbana plebes, ea vero præcepta ierat, multis de causis. Primum omnium, qui ubique probro atque petulantia maxime præstabant; item alii per dedecora patrimonii amissis; postremo omnes, quos flagitium aut facinus domo expulerat, in Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. Deinde multi, memores Sullanæ victoriæ, quod ex gregariis militibus alios Senatores videbant, alios ita divites, uti regio victu atque cultu ætatem agerent, sibi quisque, si in armis forent, ex victoria talia sperabant. Præterea juvenus, quæ in agris, manuum mercede, inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerant; eos atque alios omnes malum publicum alebat. Quo minus mirandum, homines egentis, malis moribus, maxuma spe, reipublicæ iuxta ac sibi consuluisse. Præterea quorum, victoria Sullæ, parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis imminutum erat, hand sane alio animo belli eventum expectabant. Ad hoc, quicumque aliarum atque senati partium erant, conturbari rempublicam, quam minus valere ipsi, malebant. Id adeo malum multos post annos in civitatem reverterat.

XXXVIII. Nam, postquam Cn. Pompeio et M. Crasso Consulibus tribunicia potestas restituta; homines adolescentes, [summam potestatem nacti] quibus ætas animusque ferox, cœpere, senatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo, atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari potentesque fieri. Contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas, senati specie pro sua magnitudine. Namque, uti paucis absolvam, per illa tempora quicumque

republicam agitavere, honestis nominibus, alii, sicuti populi jura defenderent, pars, quo senati auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantibus, pro sua quisque potentia certabant. Neque modestia, neque modus contentionis erat; utrique victoriam crudeliter exercebant.

XXXIX. Sed postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum missus; plebis opes imminutæ, paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliaque omnia tenere: ipsi innoxii, florentes, sine metu ætatem agere, ceteros judiciis terrene, quo plebem in magistratu placidius tractarent. Sed ubi primum dubiis rebus novandis spes oblata, vetus certamen animos eorum arrexit. Quod si primo prælio Catilina superior, aut æqua manu discessisset; profecto magna clades atque calamitas rempublicam oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti, diutius ea uti licuisset, quin defessis et exanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt; in his A. Fulvius, senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari jussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscumque moribus aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios sollicitabat; neque solum cives, sed cujusquemodi genus hominum, quod modo [bello] usui foret.

XL. Igitur P. Umbreno cuidam negotium datus, uti legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli; existumans publice privatimque ære alieno oppressos; præterea, quod natura gens Gallica bellicosa esset,

facile eos ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negotiatus, plerisque principibus notus erat, atque eos noverat : itaque sine mora, ubi primum legatos in foro contpexit, percunctatus pauca de statu civitatis, et quasi dolens ejus casum, requirere ccepit, 'Quem exitum tantis malis sperarent?' Postquam illos videt 'queri de avaritia magistratum, accusare senatum, quod in eo auxilii nihil esset, miseriis suis remedium mortem expectare : At ego,' inquit, 'vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam, qua tanta ista mala effugiatis.' Hæc ubi dixit, Allobroges in maxumam spem adducti, Umbrenum orare, uti sui misereretur : nihil tam asperum, neque tam difficile, quin cupidissime facturi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit ; quod foro propinqua, neque aliena consilii, propter Semproniam : nam tum Brutus ab Roma aberat. Præterea Gabinium arcessit, quo major auctoritas sermoni inesset : eo præsentem conjurationem aperit : nominat socios, præterea multos cujusque generis innoxios : quo legatis animus amplior esset : dein eos pollicitos operam suam dimittit.

XLI. Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilii caperent. In altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ : at in altera majores opes, tuta consilia ; pro incerta spe, certa præmia. Hæc illis volventibus, tandem vicit fortuna reipublicæ. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocinio civitas plurimum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam [consilio] cognito, legatis præcepit, studium conjurationis

vehementer simulent, ceteros adeant, bene pollicentur; dentque operam, uti eos quam maxime manifestos habeant.

XLII. Isdem fere temporibus in Gallia citiore atque ulteriore, item in agro Piccno, Bruttio, Apulia motus erat. Namque illi, quos antea Catilina dimiserat, inconsulte, ac veluti per dementiam [cuncta simul] agere: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer Prætor, ex senati consulto, causa cognita, in vincula conjecerat; item in ulteriore Gallia C. Murena, qui ei provincie legatus præerat.

XLIII. At Romæ Lentulus, cum ceteris, qui principes conjurationis erant, paratis, ut videbatur, magnis copiis, constituerat, uti, Catilina in agrum Fæsulanium cum venisset, L. Bestia, tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellicque gravissimi invidiam optumo Consuli imponeret; eo signo, proxuma nocte cetera multitudo conjurationis, suum quisque negotium exsequeretur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius et Gabinus, uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilius ad Consulem, ceterosque, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eum vi aggrediretur, alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars, parentes interficerent; simul, cæde et incendio percussis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignavia

fociorum: illos dubitando et dies prolatando magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu promptus, maximum bonum in celeritate putabat.

XLIV. Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conveniunt; ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iurjurandum, quod signatum ad cives perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eo brevi venturum pollicetur, ac paulo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus [cum his] T. Volturcium quemdam Crotoniensem mittit; uti Allobroges, prius quam domum pergerent, cum Catilina, data et accepta fide, societatem confirmarent. Ipse Volturcio litteras ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum:

‘ Quis sim, ex eo quem ad te misi, cognosces.
 ‘ Fac cogites, in quanta calamitate sis, et memineras te virum: consideres, quid tuæ rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.’

Ad hoc, mandata verbis dat: ‘ Cum ab senatu hostis iudicatus sit, quo consilio servitia repudiet? in urbe parata esse, quæ iusserit: ne cunctetur ipse propius accedere.’

XLV. His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco et C. Pomtino Prætoribus imperat, uti in ponte Mulvio, per insidias, Allobrogum comitatus deprehendant:

rem omnem aperit, cujus gratia mittebantur: cetera, uti facto opus sit, ita agant, permittit. Homines militares, sine tumultu præfidiis collocatis, sicuti præceptum erat, occulte pontem obsidunt. Postquam ad id loci legati cum Volturcio venire, et simul utrimque clamor exortus est; Galli, cito cognito consilio, sine mora Prætoribus se tradunt. Volturcius primo, cohortatus ceteros, gladio se a multitudine defendit; dein, ubi a legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomtinum obtestatus, quod ei notus erat; postremo timidus, ac vitæ diffidens, veluti hostibus, sese Prætoribus dedit.

XLVI. Quibus rebus confectis, omnia propere per nuncios Consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavere; nam lætabatur, conjuratione patefacta, civitatem periculis ereptam esse; porro autem anxius erat, in maximo scelere tantis civibus deprehensis, quid facto opus; pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reipublicæ credebatur. Igitur confirmato animo, vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, item Q. Cœparium quemdam Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt: Cœparius, paullo ante domo egressus, cognito indicio, [ex urbe] profugerat. Consul Lentulum, quod Prætor erat, ipse manu tenens perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eo senatum advocat, magnaque frequentia ejus ordinis, Volturcium cum legatis introducit: Flaccum Prætorem scrinium cum literis, quas a legatis acceperat, eodem adferre jubet.

XLVII. Volturcius interrogatus ' de itinere, ' de literis, postremo quid, aut qua de causa, ' consilii habuisset? ' Primo, fingere alia, dissimulare de conjuratione; post ubi fide publica dicere iussus est, omnia uti gesta erant aperit: ' Paucis ante diebus a Gabinio et Cœpario socium adscitum, nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, ' P. Autronium, Servium Sullam, L. Vargunteium, multos præterea in ea conjuratione esse.' Eadem Galli fatentur; ac Lentulum dissimulantem coarguunt, præter literas, sermonibus, quos habere solitus: ' Ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Corneliis portendi: Cinnam atque Sullam antea: se tertium, cui fatum foret urbis potiri; præterea ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodigiis haruspices respondissent bello civili cruentum fore.' Igitur, perlectis literis, cum prius omnes signa sua cognovissent, senatus decernit, ' uti abdicatus magistratu Lentulus, ' item ceteri in liberis custodiis haberentur.' Itaque Lentulus, P. Lentulo Spintheri, qui tum Aedilis, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Cœparius (nam is paullo ante ex fuga retractus) Cn. Terentio senatori traduntur.

XLVIII. Interea plebes, conjuratione patefacta, quæ primo, cupida rerum novarum, nimis bello favebat, mutata mente, Catilinæ consilia execrari, Ciceronem ad cælum tollere; veluti ex servitute erepta, gaudium atque lætitiā agitabant. Namque alia belli facinora prædæ magis, quam detrimento; incendium vero crudele, immoderatum, ac sibi maxime calamitosum puta-

bct ; quippe cui omnes copiae in usu quotidiano
 et cultu corporis erant. Post eum diem quidam
 L. Tarquinius ad senatum adductus erat, quem
 ad Catilinam proficiscentem ex itinere retractum
 aiebant. Is cum se diceret indicaturum de conju-
 ratione, si fides publica data esset ; iussus a Con-
 sule, quæ sciret, edicere, eadem fere, quæ Vol-
 turcius, de paratis incendiis, de cæde bonorum,
 de itinere hostium, senatum edocet : præterea,
 ‘ se missum a M. Crasso, qui Catilinæ nunciaret, ne
 ‘ Lentulus, Cethegus, alii ex conjuratione de-
 ‘ prehensi terrerent ; eoque magis properaret ad
 ‘ urbem accedere, quo et ceterorum animos re-
 ‘ ficeret, et illi facilius e periculo eriperentur.’
 Sed ubi Tarquinius Crassum nominavit, homi-
 nem nobilem, maximis divitiis, summa potentia,
 alii rem incredilem rati, pars, tamen etsi ve-
 rum existimabant, tamen, quia in tali tempore
 tanta vis hominis leniunda, quam exagitanda,
 videbatur ; plerique Crasso ex negotiis privatis
 obnoxii conclamant, ‘ indicem falsum,’ deque
 ea re postulant uti referatur. Itaque, consulente
 Cicerone, frequens senatus decernit : ‘ Tarqui-
 ‘ nii indicium falsum videri ; eumque in vin-
 ‘ culis retinendum ; neque amplius potestatem
 ‘ faciundam, nisi de eo indicaret, cujus consilio
 ‘ tantam rem mentitus esset.’ Erant eo tem-
 pore qui æstumarent, illud a P. Aufonio ma-
 chinatum ; quo facilius, adpellato Crasso, per
 societatem periculi reliquos illius potentia te-
 geret. Alii Tarquinium a Cicerone immissum
 aiebant, ne Crassus, more suo, suscepto ma-
 lorum patrocínio, rempublicam conturbaret. Ip-
 sum Crassum ego postea prædicantem audiui, tan-
 tam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam.

XLIX. Sed iisdem temporibus Q. Catulus et C. Piso neque gratia, neque precibus, neque pretio Ciceronem impellere potuere, uti per Allobroges, aut alium indicem, C. Cæsar falso nominaretur. Nam uterque cum illo gravis inimicitias exercebant: Piso oppugnatus in iudicio repetundarum, propter cuiusdam Transpadani supplicium iniustum: Catulus ex petitione pontificatus odio incensus, quod extrema ætate, maximis honoribus usus, ab adolescentulo Cæsare victus, discesserat. Res autem opportuna videbatur; quod is, privatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed ubi Consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singulatim circumeundo, atque ementiundo, quæ se ex Volturcio, aut Allobrogibus, audisse dicerent, magnam illi invidiam conflagrant; usque eo, ut nonnulli equites Romani, qui prædii causa cum telis erant circumædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi nobilitate impulsæ, quo studium suum in rempublicam clarius esset, egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur.

L. Dum hæc in senatu aguntur, et dum legatis Allobrogum, et Tito Volturcio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: liberti, et pauci ex clientibus Lentuli, diversis itineribus, opifices atque servitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare soliti. Cethegus autem per nuncios familiam atque libertos suos, exercitatos in audaciam, orabat, ut, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis præditiis, ut res atque tempus monebat, convocato senatu

refert, QUID DE HIS FIERI PLACEAT, QU
IN CUSTODIAM TRADITI ERANT. Sed eo
paullo ante frequens senatus judicaverat, CON
TRA REMPUBLICAM FECISSE. Tunc D
Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quo
eo tempore Consul designatus erat, de his qui in
custodiis tenebantur, præterea de L. Cassio, P.
Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent.
supplicium sumendum decreverat: isque postea
permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in senten
tiam Tib. Neronis iturum se dixerat; quod de
ea re, præsidiiis additis, referendum censuerat.
Sed Cæsar, ubi ad eum ventum, rogatus senten
tiam a Consule, hujuscemodi verba locutus est.

LI. * Omnis homines, Patres Conscripti, qui
* de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia,
* ira, atque misericordia vacuos esse decet.
* Haud facile animus verum providet, ubi illa
* obfciunt; neque quisquam omnium lubidinem
* simul et usui parvit. Ubi intenderis ingenium,
* valet: si lubido possidet, ea dominatur, ani
* mus nihil valet. Magna mihi copia memo
* randi, P. C. qui reges atque populi, ira aut
* misericordia impulsi, male consuluerint: sed
* ea malo dicere, quæ majores nostri, contra
* lubidinem animi, recte atque ordine fecere.
* Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessi
* mus, Rhodiorum civitas, magna atque magni
* fica, quæ populi Romani opibus creverat, infida
* atque adversa nobis fuit: sed postquam, bello
* confecto, de Rhodiis consultum est, majores
* nostri, ne quis, divitiarum magis quam injuria
* causa, bellum inceptum diceret, impunitos di
* misere. Item, bellis Punicis omnibus, cum sæpe
* Carthaginienſes, et in pace, et per inducias,

multa nefaria facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quid se dignum foret, quam quid in illis jure fieri posset, quærebant. Hoc idem providendum est, Patres conscripti, ne plus valeat apud vos P. Lentuli et ceterorum scelus, quam vestra dignitas; neu magis iræ, quam famæ, consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur, novum consilium adprobo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat; iis utendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite atque magnifice casum reipublicæ miserati sunt: quæ belli sævitia, quæ victis acciderent, enumeravere: rapi virgines, pueros; divelli liberos a parentium complexu; matres familiarum pati, quæ victoribus collibuissent: sana atque domos exspoliari; cædem, incendia fieri; postremo armis, cadaveribus, cruore atque luctu omnia compleri. Sed, per Deos immortalis, quo illa oratio pertinuit? an, uti vos infestos conjurationi faceret? scilicet quæ res tanta atque tam atrox non permovit, eum oratio accendat. Non ita est: neque cuiquam mortalium injuriæ suæ parvæ videntur: multi eas gravius æquo habuere. Sed aliis alia licentia, Patres conscripti; qui demissi in obscuro vitam habent, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt; fama atque fortuna pares sunt: qui magno imperio præditi in excelsa ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere. Ita in maxuma fortuna minuma licentia est; neque studere, neque odisse, sed minime irasci decet: quæ apud alios iracundia dicitur, in

imperio superbia atque crudelitas adpellatur.
 Equidem ego sic æstumo, Patres conscripti,
 omnis cruciatus minores, quam facinora illo-
 rum esse : sed plerique mortales postrema me-
 minere, et in hominibus impiis sceleris obliti
 de poena differunt, si ea paullo severior fuit.
 D. Silanum, virum fortem atque strenuum,
 certe scio, quæ dixerit, studio reipublicæ dixisse,
 neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias,
 exercere : eos mores, eam modestiam
 viri cognovi. Verum sententia non mihi crudelis ;
 quid enim in talis homines crudele fieri potest ?
 sed aliena a republica nostra videtur. Nam
 profecto aut metus, aut injuria te subegit,
 Silane, Consulem designatum, genus pœnæ
 novum decernere. De timore supervacaneum
 est differere, cum præsentis diligentia clarissimi
 viri Consulis tanta præsidia sint in armis.
 De pœna possumus equidem dicere id, quod res
 habet : in luctu atque miseriis mortem ærumnarum
 requiem, non cruciatum esse : eam cuncta mortalium
 mala dissolvere ; ultra neque curæ neque gaudii
 locum esse. Sed per Deos immortalis, quamobrem
 in sententiam non addidisti, uti prius verberibus
 eos animadverteretur ? an, quia lex Porcia vetat ?
 at aliæ leges item condemnatis civibus animam
 non eripi, sed in exilium permitti jubent. An,
 quia gravius est verberari, quam necari ? quid
 autem acerbum, aut grave nimis in homines
 tanti facinoris convictos ? Sin quia levius ;
 qui convenit in minore negotio legem timere,
 cum eam in majore neglexeris ? At enim quis
 reprehendet, quod in parricidas reipublicæ
 decretum erit ? tempus, dies, for-

tuna, cujus libido gentibus moderatur. Illis
 merito accidit, quidquid eveniret: ceterum
 vos, Patres conscripti, quid in alios statuatis,
 considerate. Omnia mala exempla ex bonis
 orta sunt: sed ubi imperium ad ignaros, aut
 minus bonos pervenit; novum illud exem-
 plum ab dignis et idoneis ad indignos et non
 idoneos transfertur. Lacedæmonii, devictis
 Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui
 rempublicam eorum tractarent. Hi primo cœ-
 pere pessimum quemque et omnibus invisum
 indemnatum necare: ea populus lætari et me-
 rito dicere fieri. Post, ubi paulatim licen-
 tia crevit, juxta bonos et malos libidinose in-
 terficere, ceteros metu terrere. Ita civitas,
 servitute oppressa, stultæ lætitiæ gravis pœ-
 nas dedit. Nostri memoria, victor Sulla cum
 Damasippum et alios hujusmodi, qui malo rei-
 publicæ creverant, jugulari jussit; quis non
 factum ejus laudabat? homines scelestos, fac-
 tiosos, qui seditionibus rempublicam exagita-
 verant, merito necatos aiebant. Sed ea res
 magnæ initium cladis fuit. Nam uti quisque
 domum, aut villam, postremo aut vas, aut vesti-
 mentum alicujus concupiverat, dabat ope-
 ram, uti in proscriptorum numero esset. Ita
 quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, post
 paullo ipsi trahebantur: neque prius finis ju-
 gulandi fuit, quam Sulla omnis suos divitiis
 explevit. Atque ego hæc non in M. Tullio,
 neque his temporibus vereor: sed in magna
 civitate multa et varia ingenia sunt. Potest
 alio tempore, alio Consule, cui item exercitus
 in manus, falsum aliquid pro vero credi: ubi
 hoc exemplo, per senati decretum, Consul gla-

' dium eduxerit, quis finem statuet, aut quis mo-
 ' derabitur? Majores nostri, Patres conscripti,
 ' neque consilii, neque audaciæ umquam eguere :
 ' neque superbia obstabat, quo minus aliena in-
 ' stituta, si modo proba, imitarentur. Arma
 ' atque tela militaria ab Samnitibus, insignia
 ' magistratuum ab Tuscis pleraque sumserunt :
 ' postremo quod ubique apud socios, aut hostis,
 ' idoneum videbatur, cum summo studio domi
 ' exsequebantur : imitari, quam invidere bonis
 ' malebant. Sed eodem illo tempore, Græciæ
 ' morem imitati, verberibus animadvertabant in
 ' civis, de condemnatis summum supplicium
 ' sumebant. Postquam respublica adolevit, et
 ' multitudine civium factiones valere, circum-
 ' venire innocentes, alia hujuscemodi fieri cœ-
 ' pere : tum lex Porcia aliæque paratæ, qui-
 ' bus legibus exilium damnatis permissum.
 ' Hanc ego causam, Patres conscripti, quô mi-
 ' nus novum consilium capiamus, in primis mag-
 ' nam puto. Profecto virtus atque sapientia ma-
 ' jor in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum
 ' imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene
 ' parta vix retinemus. Placet igitur, eos dimit-
 ' ti, et augeri exercitum Catilinæ? minime ;
 ' sed ita censeo : publicandas eorum pecunias,
 ' ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ
 ' maxime opibus valent : ne quis de iis postea
 ' ad senatum referat, neve cum populo agat :
 ' qui aliter fecerit, senatum existumare, cum
 ' contra rempublicam et salutem omnium fac-
 ' turum.'

LII. Postquam Cæsar dicendi finem fecit, ce-
 teri verbo, alius alii varie adsentiebantur : at

M. Porcius Cato, rogatus sententiam, hujusce-
modi orationem habuit.

‘ Longe mihi alia mens est, Patres conscripti,
‘ cum res atque pericula nostra considero, et
‘ cum sententias nonnullorum mecum ipse re-
‘ puto. Illi mihi differuisse videntur de pœna
‘ eorum, qui patriæ, parentibus, aris atque fo-
‘ cis suis bellum paravere: res autem monet,
‘ cavere ab illis, quam, quid in illis statuamus,
‘ consultare. Nam cetera tum persequare, ubi
‘ facta sunt: hoc, nisi provideris, ne accidat;
‘ ubi evenit, frustra judicia implores: capta urbe,
‘ nihil sit reliqui victis. Sed, per Deos immor-
‘ talis, vos ego adpello, qui semper domos, vil-
‘ las, signa, tabulas vestras pluris, quam rem-
‘ publicam, fecistis: si ista, cujuscumque modi
‘ sint, quæ amplexamini, retinere, si voluptati-
‘ bus vestris otium præbere vultis; expergisci-
‘ mini aliquando, et capeffite rempublicam. Non
‘ agitur de vectigalibus, non de sociorum inju-
‘ riis; libertas et anima nostra in dubio est.
‘ Sæpe numero, Patres conscripti, multa verba
‘ in hoc ordine feci: sæpe de luxuria atque a-
‘ varitia nostrorum civium questus sum; mul-
‘ tosque mortalis ea causa adversos habeo; qui
‘ mihi atque animo meo nullius umquam de-
‘ lecti gratiam fecissem, haud facile alterius lu-
‘ bidini malefacta condonabam. Sed, ea ta-
‘ met si vos parvi pendebatis; tamen respublica
‘ firma, opulentia negligentiam tolerabat. Nunc
‘ vero non id agitur, bonis, an malis moribus
‘ vivamus; neque quantum, aut quam magni-
‘ ficum imperium populi Romani: sed cujus
‘ hæc cumque modi, nostra, an, nobiscum una,
‘ hostium futura sint. Hic mihi quisquam man-

* fuetudinem et misericordiam nominat; jam
 * pridem equidem nos vera rerum vocabula a-
 * misimus; quia bona aliena largiri, liberalitas;
 * malorum rerum audacia fortitudo vocatur; eo
 * respublica in extremo sita. Sint sane, quo-
 * niam ita se mores habent, liberales ex sociorum
 * fortunis, sint misericordes in furibus ærarii:
 * ne illis sanguinem nostrum largiantur; et, dum
 * paucis sceleratis parcunt, bonos omnis per-
 * ditum eant. Bene et compositè C. Cæsar
 * paullo ante in hoc ordine de vita et morte
 * differuit; falsa, credo, existumans, quæ de
 * inferis memorantur: diverso itinere malos a
 * bonis loca tetra, inculta, fœda atque formido-
 * losa habere. Itaque censuit, PECUNIAS EO-
 * RUM PUBLICANDAS, IPSOS PER MUNI-
 * CIPIA IN CUSTODIIS HABENDOS; vide-
 * licet timens, ne, si Romæ sint, aut a populari-
 * bus conjunctionis, aut a multitudine conductæ
 * per vim eripiantur. Quasi vero mali atque
 * scelerasti tantummodo in urbe, et non per totam
 * Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia,
 * ubi ad defendendum opes minores. Quare va-
 * num equidem hoc consilium, si periculum ex
 * illis metuit: sin in tanto omnium metu solus
 * non timet; eo magis refert mihi atque vobis
 * timere. Quare cum de P. Lentulo ceteris-
 * que statuetis, pro certo habetote, vos simul
 * de exercitu Catilinæ et de omnibus conjura-
 * tis decernere. Quanto vos attentius ea agetis,
 * tanto illis animus infirmior erit; si paullulum
 * modo vos languere viderint, jam omnes fero-
 * ces aderunt. Nolite existumare, majores no-
 * stros armis rempublicam ex parva magnam fe-
 * cisse. Si ita res esset, multo pulcherrumam

eam nos haberemus: quippe sociorum atque
 civium, præterea armorum atque equorum ma-
 jor nobis copia, quam illis. Sed alia fuere,
 quæ illos magnos fecere; quæ nobis nulla
 sunt: domi industria, foris iustum imperium,
 animus in consulendo liber, neque delicto, ne-
 que lubrici obnoxius. Pro his nos habemus
 luxuriam atque avaritiam; publice egestatem,
 privatim opulentiam; laudamus divitias, sequi-
 mur inertiam; inter bonos et malos discrimen
 nullum; omnia virtutis præmia ambitio possi-
 det. Neque mirum; ubi vos separatim sibi
 quisque consilium capitis; ubi domi voluptati-
 bus, hic pecuniæ, aut gratiæ servitis; eo fit,
 ut impetus fiat in vacuam rempublicam. Sed
 ego hæc omitto. Conjuravere nobilissimi cives
 patriam incendere: Gallorum gentem, infestis-
 simam nomini Romano, ad bellum arcessunt:
 dux hostium supra caput est: vos cunctamini
 etiam nunc, quid, intra mœnia adprehensis ho-
 stibus, faciatis? Misereamini censeo: deliquere
 homines adolescentuli per ambitionem; atque
 etiam armatos dimittatis. Næ ista vobis man-
 suetudo et misericordia, si illi arma ceperint, in
 miseriam vertet. Scilicet res aspera est; sed
 vos non timetis eam. Immo vero maxime;
 sed inertia et mollitia animi, alius alium ex-
 spectantes cunctamini, Dīs immortalibus con-
 fisi, qui hanc rempublicam in maximis sæpe
 periculis servavere. Non votis, neque suppli-
 ciis muliebribus, auxilia Deorum parantur: vi-
 gilando, agendo, bene consulendo prospera om-
 nia cedunt: ubi securitiæ te atque ignaviæ
 tradideris, nequidquam Deos implores; irati
 infestique sunt. Apud majores nostros T. Man-

'lius Torquatus bello Gallico filium suum, quod
 'is contra imperium in hostem pugnaverat, ne-
 'cari iussit; atque ille egregius adolescens im-
 'moderatæ fortitudinis morte pœnas dedit;
 'vos de crudelissimis parricidis quid statuatis,
 'cunctamini? Videlicet vita cetera eorum huic
 'sceleri obstat. Verum parcite dignitati Len-
 'tuli, si ipse pudicitiae, si famæ suæ, si Dis aut
 'hominibus umquam ullis pepercit: ignoscite
 'Cethegi adolescentiæ; nisi iterum patriæ bel-
 'lum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio,
 'Coepario loquar? quibus si quidquam umquam
 'penſi fuisset, non ea consilia de republica habu-
 'issent. Postremo, Patres conscripti, si meher-
 'cule peccato locus esset, facile paterer vos ipsa re
 'corrigi, quoniam verba contemnitis; sed undi-
 'que circumventi sumus. Catilina cum exercitu in
 'faucibus urget: alii intra mœnia, atque in sinu
 'urbis sunt hostes: neque parari, neque consuli
 'quidquam occulte potest: quo magis properan-
 'dum. Quare ita ego censeo: cum nefario con-
 'silio sceleratorum civium respublica in maxuma
 'pericula venerit, hique indicio T. Volturcii et
 'legatorum Allobrogum convicti confessique sint,
 'cædem, incendia, alia foeda atque crudelia fa-
 'cinora in civis patriamque paravisse; de con-
 'fessis, sicuti de manifestis rerum capitalium,
 'more majorum, supplicium sumendum.'

LIII. Postquam Cato adsedit: Consulares
 omnes itemque senatus magna pars sententiam
 ejus laudant, virtutem animi ad cœlum ferunt:
 alii alios increpantes timidos vocant: Cato mag-
 nus atque clarus habetur: senati decretum fit,
 sicuti ille censuerat. Sed mihi multa legenti,
 multa audienti, quæ populus Romanus domi

militiæque, mari atque terra præclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quæ res maxime tanta negotia sustinuiſſet. Sciebam, sæpe numero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoveram, parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc sæpe fortunæ violentiam toleraviſſe: facundia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuiſſe. Ac mihi multa agitati conſtabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patraſſe; eo-que factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed poſtquam luxu atque deſidia civitas corrupta eſt; rursus reſpublica magnitudine ſua imperatorum atque magiſtratum vitia ſuſtentabat; ac, veluti effœta parentum, multis tempeſtati- bus haud ſanè quiſquam Romæ virtute magnus fuit. Sed memoria mea, ingenti virtute, divoſ moribus fuere viri duo, M. Cato et C. Cæſar; quos, quoniam res obtulerat, ſilentio prætere- re, non fuit conſilium, quin utriuſque naturam et mores, quantum ingenio poſſem, aperirem.

LIV. Igitur his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria; ſed alia alii. Cæſar beneficiis ac munificentia magnus habebatur: integritate vitæ Cato. Ille manſuetudine et miſericordia clarus factus: huic ſeveritas dignitatem addiderat. Cæſar dando, ſublevando, ignoſcendo; Cato nihil largiendo gloriam adeptus. In altero miſeris perſugium; in altero malis pernicies: illius facilitas; huius conſtantia laudabatur. Poſtremo Cæſar in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, ſua negligere; nihil denegare, quod dono dignum eſſet; ſibi magnum impe-

rium, exercitum, novum bellum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxime severitatis erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum factionoso; sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinencia certabat; esse, quam videri, bonus malebat; ita quo minus gloriam petebat, eo magis sequebatur.

LV. Postquam, ut dixi, senatus in Catonis sententiam discessit, Consul optimum factum ratus, noctem, quæ instabat, antecapere, ne quid eo spatio novaretur, triumviros, quæ supplicium postulabat, parare jubet: ipse, dispositis præsidiiis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris per Prætores. Est locus in carcere, quod Tullianum adpellatur, ubi paululum esceuderis ad lævam, circiter duodecim pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes, atque insuper camera, lapideis fornicibus vinctæ: sed incultu, tenebris, odore fœda atque terribilis ejus facies est. In eum locum postquam demissus Lentulus, quibus præceptum erat, laqueo gulam fringere. Ita ille patricius, ex clarissima gente Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus factisque suis exitium vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Coepario eodem modo supplicium sumptum.

LVI. Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam et ipse adduxerat, et Manlius habuerat, duas legiones instituit; cohortes, pro numero militum, complet: deinde, ut quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venit, æqualiter distribu erat; ac brevi spatio legiones numero hominum expleverat; cum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter

pars quarta erat militaribus armis instructa; ceteri, ut quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas fudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere, ad urbem modo, modo in Galliam versus castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare; sperabat prope diem sese habiturum, si Romæ socii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul alienum suis rationibus existumans, videri causam civium cum servis fugitivis communicavisse.

LVII. Sed postquam in castra nuncius pervenit, Romæ conjurationem patefactam; de Lentulo, Cethego, ceteris, quos supra memoravi, supplicium sumptum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit; eo consilio, uti per tramites occulte perfugerent in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existumans, quæ supra diximus, Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra propere movet, ac sub ipsis radicibus montium consedit, qua illi descensus erat [in Galliam properanti.] Neque tamen Antonius procul aberat; utpote qui magno exercitu, locis æquioribus expeditus, in fuga sequeretur. Sed Catilina, postquam videt montibus atque copiis hostium sese clausum, in urbe res adversas, neque fugæ, neque præsidii ullam spem; optimum factum ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quam primum con-

figere. Itaque, concione advocata, hujuscemodi orationem habuit.

LVIII. ‘ Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere; neque ex ignavo stre-num, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cujusque animo audacia natura, aut moribus inest, tanta in bello patere solet: quem neque gloria, neque pericula excitant, nequidquam hortere: timor animi auribus obfecit. Sed ego vos, quo pauca monerem, advocavi; simul uti causam consilii aperirem. Scitis equidem, milites, secordia atque ignavia Lentuli quantam ipsi cladem nobisque attulerit; quoque modo, dum ex urbe praesidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc quo in loco res nostrae sint, juxta mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter a Gallia obstant; diutius in his locis esse, si maxime animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocumque ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter vos moneo, uti forti atque parato animo sitis; et, cum praelium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam, praeterea libertatem atque patriam in dextris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta, commeatus abunde, coloniae atque municipia patebunt: sin metu cesserimus, eadem illa adversa fiunt: neque locus, neque amicus ququam teget, quem arma non texerint. Praeterea, milites, non eadem nobis et illis necessitudo impendet; nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis supervacaneum est pugnare pro potentia paucorum. Quo audacius adgredimini, memores pristinae virtutis. Licuit nobis cum summa turpitudine in exilio aetatem agere;

‘ potuistis nonnulli Romæ, amissis bonis, alienas
‘ opes expectare. Quia illa fœda atque intole-
‘ randa viris videbantur, hæc sequi decrevistis.
‘ Si relinquere voltis, audacia opus est: nemo,
‘ nisi victor, pace bellum mutavit; nam in fuga
‘ salutem sperare, cum arma, quis corpus tegi-
‘ tur, ab hostibus averteris, ea vero dementia est.
‘ Semper in prælio maximum est periculum, qui
‘ maxime timent: audacia pro muro habetur.
‘ Cum vos considero, milites, et cum facta ve-
‘ stra æstumo, magna me spes victoriæ tenet.
‘ Animus, ætas, virtus vestra hortantur; præ-
‘ terea necessitudo, quæ etiam timidos fortes fa-
‘ cit: Nam multitudo hostium ne circumvenire
‘ queat, prohibent angustię. Quod si virtuti
‘ vestræ fortuna inviderit, cavete, inulti animam
‘ amittatis; neu capti potius, sicuti pecora, tru-
‘ cidemini, quam virorum more pugnantes, cru-
‘ entam atque luctuosam victoriam hostibus re-
‘ linquatis.’

LIX. Hæc ubi dixit, paullulum commora-
tus, signa canere jubet; atque instructos ordi-
nes in locum æquum deducit: dein, remotis
omnium equis, quo militibus, exæquato peri-
culo, animus amplior esset, ipse pedes exerci-
tum, pro loco atque copiis, instruit. Nam, uti
planities erat inter sinistros montis, et ab dex-
tra rupe aspera, octo cohortis in fronte consti-
tuit: reliqua signa in subsidio arctius collocat.
Ab his centuriones omnis lectos, et evocatos,
præterea ex gregariis militibus optimum quem-
que armatum in primam aciem subducit. C.
Manlium in dextera, Fæsulanium quemdam in
sinistra parte curare jubet: ipse cum libertis et
colonis propter aquilam adfuit, quam bello Cim-

brico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus æger, quod prælio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti causa conscripserat, in fronte; post eas ceterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, unumquemque nominans adpellat, hortatur, rogat, uti meminerint, se contra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris atque focis suis cernere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor, cum magna gloria fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia noverat; ea commemorando militum animos accendebat.

LX. Sed ubi, rebus omnibus exploratis, Petreius tuba signum dat; cohortis paullatim incedere jubet: idem facit hostium exercitus. Postquam eo ventum, unde à ferentariis prælium committi posset, maximo clamore, cum infestis signis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, pristinae virtutis memores, comminus acriter instare; illi haud timidi resistunt: maxuma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari, laborantibus succurrere, integros pro sauciis arcessere: omnia providere: multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire: strenui militis, et boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius, ubi videt Catilinam contra, ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem prætoriam in medios hostis inducit, eos perturbatos atque alios alibi resistentes interficit: deinde utrimque ex lateribus adgreditur. Manlius et Fæsulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias, seque cum paucis relic-

tum videt Catilina, memor generis atque pristinæ dignitatis, in confectissimos hostes incurrit, ibique pugnans confoditur.

LXI. Sed confecto prælio, tum vero cerne-
res, quanta audacia quantaque animi vis fuisset
in exercitu Catilinæ. Nam fere, quem quisque
pugnando locum ceperat, eum, amissa anima,
corpore tegebat. Pauci autem, quos cohors
prætoria disjecerat, paullo diversius, sed omnes
tamen adversis vulneribus conciderant. Catilina
vero longe a suis, inter hostium cadavera repertus
est, paululum etiam spirans, ferociamque animi,
quam habuerat vivus, in vultu retinens. Postre-
mo ex omni copia neque in prælio, neque in fuga,
quisquam civis ingenuus captus. Ita cuncti suæ
hostiumque vitæ juxta pepercerant. Neque ta-
men exercitus populi Romani lætam aut incru-
entam victoriam adeptus; nam strenuissimus quis-
que aut occiderat in prælio, aut graviter vulne-
ratus discesserat. Multi autem, qui de castris
visundi, aut spoliandi gratia processerant, volven-
tes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem,
aut cognatum reperiebant; fuere item, qui ini-
micos suos cognoscerent. Ita varie per omnem
exercitum lætitia, mœror, luctus, atque gaudia
agitabantur.

FINIS BELLI CATILINARII.

C. C R I S P I

S A L L U S T I I

B E L L U M

J U G U R T H I N U M.

FALSO queritur de natura sua genus humanum, quod imbecilla atque ævi brevis forte potius, quam virtute, regatur. Nam contra, reputando, neque majus aliud, neque præstabilius invenias, magisque naturæ industriam hominum, quam vim, aut tempus deesse. Sed dux atque imperator vitæ mortalium animus est: qui, ubi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque et clarus est, neque fortunæ eget: quippe probitatem, industriam, alias artis bonas neque dare, neque eripere potest. Sin captus pravis cupidinibus, ad inertiam et voluptatis corporis pessum datus est: perniciose lubricine paullisper usus; ubi per secordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accusatur: suam quisque culpam auctores ad negotia transferunt. Quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena ac nihil profutura, multumque etiam periculosa petunt; neque regerentur magis, quam re-

gerent casus, et eo magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus gloria æterni fierent.

II. Nam uti genus hominum compositum ex anima et corpore; ita res cunctæ studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis, alia hujuscemodi omnia brevi dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremo, corporis et fortunæ bonorum, ut initium, finis est; omnia orta occidunt et aucta senescunt; animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quo magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam ætatem agunt; ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu atque secordia torpescere fiunt; cum præsertim tam multæ variæque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur.

III. Verum ex his magistratus et imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempestate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti, aut eo magis honesti sunt. Nam vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam et possis, et delicta corrigas, tamen importunum est; cum præsertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hostilia portendant; frustra autem niti, neque aliud fatigando, nisi odium, quærere, extremæ dementiæ est: nisi forte quem inhonesta et perniciofa lubido tenet, potentiæ paucorum decus atque libertatem suam gratificari.

IV. Ceterum ex aliis negotiis, quæ ingenio

exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cujus de virtute, quia multi dixere, prætereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existimet, memet, studium laudando, extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul a republica ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertię imponant; certe, quibus maxuma industria videtur, salutare plebem, et convivii gratiam quærere. Qui si reputaverint, et quibus ego temporibus magistratus adeptus sum, et quales viri idem adsequi nequiverint, et postea quæ genera hominum in senatum pervenerint; profecto existimabunt, me magis merito, quam ignavia, judicium animi mutavisse, majusque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis, reipublicæ venturum. Nam sæpe audiui, Q. Maxumum, P. Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere, CUM MAJORUM IMAGINES INTUERENTUR, VEHEMENTISSIME SIBI ANIMUM AD VIRTUTEM ACCENDI. Scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in sese habere; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contra, quis est omnium his moribus, quia divitiis et sumptibus, non probitate neque industria cum majoribus suis contendat? etiam homines novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, furtim et per latrocinia potius [quam bonis artibus] ad imperia et honores nituntur: proinde quasi prætura et consulatus, atque alia omnia hujusmodi per se ipsa clara, magnifica sint; ac non perinde habeantur, ut eorum, qui sustinent, virtus est. Verum ego

liberius altiusque processi, dum me civitatis motum piget tædetque; nunc ad inceptum redeo.

V. Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Jugurtha, rege Numidarum, gessit: primum, quia magnum et atrox, variaque victoria fuit; dein, quia tum primum superbæ nobilitatis obviam itum est: quæ contentio divina et humana cuncta permiscuit, eoque recordiæ processit, uti studiis civilibus bellum atque vastitas Italiæ finem faceret. Sed priusquam hujuscemodi rei initium expedio, pauca supra repetam; quo ad cognoscendum omnia illustria magis, magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxime adtriverat; Masinissa rex Numidarum, in amicitia receptus à P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa et præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Carthaginiensibus et capto Syphace, cujus in Africa magnum atque late imperium valuit, populus Romanus, quascumque urbis et agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis permansit: imperii vitæque ejus finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Mastanabale et Gulussa fratribus morbo absortis. Is Adherbalem et Hiempsalem ex sese genuit; Jugurthamque, Mastanabalis fratris filium, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit.

VI. Qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxime ingenio validus, non se luxu neque inertie corrumpendum dedit; sed, uti mos gentis illius est, equitare,

jaculari, cursu cum æqualibus certare: et cum omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, minum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa, tametsi initio lætus fuerat, existumans virtutem Jugurthæ regno suo gloriæ fore: tamen, postquam hominem adolecentem, exacta sua ætate, parvis liberis, magis magisque crescere intellegit, vehementer negotio permotus, multo cum animo suo volvebat. Terrebatur natura mortalium, avida imperii, et præceps ad explendam animi cupidinem: præterea opportunitas suæque et liberorum ætatis, quæ etiam mediocri viros spe prædæ transvorsos agit: ad hoc studia Numidarum in Jugurtham accensa: ex quibus, si talem virum interfecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat.

VII. His difficultatibus circumventus, ubi videt, neque per vim, neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quod erat Jugurtha manu promptus, et adpetens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis, et commodo fortunam tentare. Igitur, bello Numantino, Micipsa cum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans, vel ostendendo virtutem, vel hostium sævitia, facile occisurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis Imperator, et morem hostium cognovit; multo labore, multaque cura, præterea modestissime parendo, et sæpe obviam eundo periculis, in tantam claritatem brevi pervenerat, ut nostris

vehementer carus, Numantinis maximo terrori esset. Ac sane, quod difficillimum in primis est, et prælio strenuus erat, et bonus consilio: quorum alterum ex providentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque solet. Igitur Imperator omnis fere res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque in dies amplecti: quippe cujus neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi et ingenii solertia, quæ rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat.

VIII. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures novi atque nobiles, quibus divitiæ bono honestoque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si MICIPSA REX OCCIDISSET, FORE, UTI SOLUS IMPERII NUMIDIÆ POTIRETUR: IN IPSO MAXIMAM VIRTUTEM, ROMÆ OMNIA VENALIA ESSE. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, ipse reverti domum decrevit: donatum atque laudatum magnifice pro concione Jugurtham in prætorium abduxit: ibique secreto monuit, "Uti potius publice, quam privatim, amicitiam populi Romæ coleret; ne quibus largiri insuesceret: periculose a paucis emi, quod multorum esset: si permanere vellet in suis artibus, ultro illi et gloriam et regnum venturum: sin properantius pergeret, suamet ipsam pecunia præcipitem casurum."

IX. Sic locutus, cum litteris, quas Micipsæ redderet, dimisit: earum sententia hæc erat: "Jugurthæ tui bello Numantino longe maxima

‘ virtus fuit: quam rem tibi certo scio gaudere
‘ esse; nobis ob merita carus est: uti idem sena-
‘ tui sit et populo Romano, summa ope nitemur.
‘ Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor: et
‘ habes virum dignum te atque avo tuo. *Malinissae.*
Igitur rex, ubi, quæ fama acceperat, ex litteris
Imperatoris ita esse cognovit, cum virtute viri
tum gratia permotus, flexit animum suum, et
Jugurtham beneficiis vincere adgressus est: ita-
timque adoptavit, et testamento pariter cum filio
heredem instituit. Sed ipse paucos post annos
morbo atque ætate confectus, cum sibi finem vi-
tæ adesse intelligeret, coram amicis et cognatis
item Adherbale et Hiempsale filiis, dicitur hu-
juscemodi verba cum Jugurtha habuisse.

X. ‘ Parvum ego, Jugurtha, te, amisso patre,
‘ sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi:
‘ existumans non minus me tibi, quam liberis,
‘ si genuissem, ob beneficia carum fore: neque
‘ ea res falsum habuit. Nam, ut alia magna et
‘ egregia tua omittam, novissime rediens Nu-
‘ mantia, meque regnumque meum gloria ho-
‘ noravisti: tua virtute nobis Romanos ex ami-
‘ cis amicissimos fecisti; in Hispania nomen fa-
‘ milix renovatum: postremo, quod difficilli-
‘ mum inter mortales, gloria invidiam vicisti.
‘ Nunc, quoniam mihi natura vitæ finem facit,
‘ per hanc dextram, per regni fidem moneo ob-
‘ testorque, uti hos, qui tibi genere propinqui,
‘ beneficio meo fratres sunt, caros habeas: neu
‘ malis alienos adjungere, quam sanguine con-
‘ junctos retinere. Non exercitus, neque the-
‘ sauri præsidia regni sunt, verum amici, quos
‘ neque armis cogere, neque auro parare queas:
‘ officio et fide pariuntur. Quis autem amicior,

quam frater fratri? aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego vobis regnum trado firmum, si boni eritis; sin mali, imbecillum. Nam concordia parvæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur. Ceterum ante hos te, Jugurtha, qui ætate et sapientia prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit injuriam, quia plus potest, facere videtur. Vos autem, Adherbal et Hiempsal, colite, observate talem hunc virum, imitamini virtutem; et enitimini, ne ego meliores liberos sumsisse videar, quam genuisse.

XI. Ad ea Jugurtha, tametsi regem siela locutum intelligebat, et ipse longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis diebus moritur. Postquam illi, more regio, justa magnifice fecerant, reguli in unum convenère, uti inter se de cunctis negotiis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minumus ex illis, natura ferox, etiam antea ignobilitatem Jugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dextera Adherbalem adscidit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, uti ætate concederet, fatigatus a fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cum multa de administrando imperio differerent, Jugurtha inter alias res jacit: OPORTERE QUINQUENNII CONSULTA OMNIA ET DECRETA RESCINDI: NAM PER EA TEMPORA CONFECTUM ANNIS MICIPSAM PARUM ANIMO VALUISSE. Tum idem, Hiempsal, PLACERE SIBI, respondit: NAM IPSUM ILLUM TRIBUS HIS PROXIMIS ANNIS, ADOPTIONE IN REGNUM PERVENISSE. Quod verbum in pectus Jugurthæ

altius, quam quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore ira et metu anxius moliri, parare atque ea modo animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quæ ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox, statuit quoque modo inceptum perficere.

XII. Primo conventu, quem ab regulis factum supra memoravi, propter dissensionem placuerat dividi thesauros, finisque imperii singulis constitui. Itaque tempus ad utramque redecernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris alius alio concessere. Sed Hiempsal oppido Thirmida forte ejus domo utebatur, quod proximus licitor Jugurthæ, carus acceptusque semper fuerat: quem ille casu ministrum oblitum promissis operatur, uti tamquam suam viscum domum eat, portarum clavis adulterinas parietum veræ ad Hiempsalem referebantur: ceterum, ubi res postularet, se ipsum cum magna manu venturum. Numida mandata brevi contulit: atque, ut doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui postquam in ædis intrare, diversi regem quærere: dormientis alios, alios occurrentis interficere: scrutari loca abdita: clausa effringere: strepitu et tumultu omnia miscere: cum Hiempsal interim reperitur, occultans sese tugurio mulieris ancillæ, qui initio pavidus et ignarus loci perfugerat. Numidæ caput ejus, ut jussi erant, ad Jugurtham referunt.

XIII. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgatur; Adherbalem benisque, qui sub imperio Micipsæ fuerant, metu invadit: in duas partes discedunt: plures Adher-

balem sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quam maximas potest copias armat: urbis partim vi, alias voluntate imperio suo adjungit: omni Numidiæ imperare parat. Adherbal, tamen etsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cæde fratris et fortunis suis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, victus ex prælio profugit in provinciam, ac deinde Romam contendit. Tum Jugurtha, patratis consiliis, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum Romanum, neque adversus iram ejus usquam, nisi in avaritia nobilitatis et pecunia sua, spem habere. Itaque paucis diebus cum auro et argento multo Romam mittit, quis præcepit, uti primum veteres amicos muneribus expleant: deinde novos adquirant: postremo quæcumque possint largiundo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venere, et, ex præcepto regis, hospitibus aliisque quorum ea tempestate auctoritas pollebat, magna misere; tanta commutatio incessit, uti ex maxima invidia in gratiam et favorem nobilitatis Jugurtha veniret: quorum pars spe, alii præmio inducti, singulos ex senatu ambiundo, nitebantur, ne gravius in eum consuleretur. Igitur, legati ubi satis confidunt, die constituto, senatus utrisque datur. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus.

XIV. " Patres conscripti: Micipsa pater meus
" moriens præcepit, uti regnum Numidiæ tantummodo procuratione existumarem meum;
" ceterum jus et imperium penes vos esse; simul
" eniterer domi militiæque quam maximo usui
" esse populo Romano: vos mihi cognatorum,

‘ vos in adfinium locum ducerem : si ea fecissem,
‘ in vestra amicitia exercitum, divitias, muni-
‘ menta regni habere. Quæ cum præcepta pa-
‘ rentis mei agitare, Jugurtha, homo om-
‘ nium, quos terra sustinet, sceleratissimus, con-
‘ temtor imperio vestro, Masinissæ me nepotem,
‘ et jam ab stirpe socium et amicum populo Ro-
‘ mano, regno fortunisque omnibus expulit. At-
‘ que ego, Patres conscripti, quoniam eo mise-
‘ riarum venturus eram, vellem, potius ob mea,
‘ quam ob majorum beneficia, posse auxilium pe-
‘ tere : ac maxime deberi mihi a populo Ro-
‘ mano, quibus non egerem ; secundum ea, si de-
‘ sideranda erant, uti debitis uterer. Sed quo-
‘ niam parum tuta per se ipsa probitas, neque
‘ mihi in manu fuit, Jugurtha qualis foret : ad
‘ vos confugi, Patres conscripti, quibus, quod
‘ miserrimum, cogor prius oneri, quam usui esse.
‘ Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam a vo-
‘ bis recepti, aut in suis dubiis rebus societatem
‘ vestram adpetiverunt : familia nostra cum po-
‘ pulo Romano bello Carthaginiensi amicitiam
‘ instituit : quo tempore magis fides ejus, quam
‘ fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos,
‘ Patres conscripti, nolite pati frustra a vobis
‘ auxilium petere. Si ad impetrandum nihil caus-
‘ sæ haberem, præter miserandam fortunam ;
‘ quod paullo ante rex genere, fama atque co-
‘ piis potens, nunc deformatus ærumnis, inops,
‘ alienas opes exspecto : tamen erat majestatis Ro-
‘ mani populi, prohibere injuriam, neque cujus-
‘ quam regnum per scelus cresceret. Verum ego
‘ his finibus ejectus sum, quos majoribus meis
‘ populus Romanus dedit : unde pater et avus
‘ una vobiscum expulere Syphacem et Carthagi-

nientes. Vestra beneficia erepta sunt, Patres conscripti: vos in mea injuria despecti estis. Eheu me miserum! Huccine, Micipsa pater, beneficia evasere, uti quem tu parem cum liberis, regnique participem fecisti, is potissimum stirpis tuæ extinctor sit? Nunquamne ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine, ferro, fuga versabimur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, jure omnia sæva patiebamur: hostes ab latere, vos amici procul; spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ejecta, læti pacem agitabamus: quippe quis hostis nullus, nisi forte quem jussissetis. Ecce autem ex improvviso Jugurtha, intoleranda audacia, scelere atque superbia sese ecferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum, regnum ejus sceleris sui prædam fecit: post, ubi me isdem dolis nequit capere, nihil minus quam vim, aut bellum, expectantem, in imperio vestro, sicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem et coopertum iniseriis effecit, ut ubivis tutius, quam in meo regno essem. Ego sic existimabam, Patres conscripti, ut prædicantem audiveram patrem meum; qui vestram amicitiam colerent, eos multum laborem suscipere: ceterum ex omnibus maxime tutos esse. Quod in familia nostra fuit, præstitit, uti in omnibus bellis vobis adessent. nos uti per otium tuti simus, in manu vestra est, Patres conscripti. Pater nos duos fratres reliquit: tertium, Jugurtham, beneficiis suis ratus nobis conjunctum fore. alter eorum necatus, alterius ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? quo potissimum infelix accedam? generis præsidia omnia extincta sunt: pater, uti

‘ neceſſe erat, naturæ conceſſit; fratri, quem
‘ minime decuit, propinquus, per ſcelus vitam
‘ eripuit; adſines, amicos, propinquos ceteros,
‘ alium alia clades oppreſſit; capti ab Jugurtha,
‘ pars in crucem acti, pars beſtiis obſecti; pauci,
‘ quibus relicta anima, clauſi in tenebris, cum
‘ mœrore et luctu, morte graviorẽ vitam
‘ exigunt. Si omnia, quæ aut amiſi, aut ex
‘ neceſſariis advorſa facta ſunt, incolumia mane-
‘ rent, tamen, ſi quid ex improviſo accidiſſet,
‘ vos implorarem, Patres conſcripti; quibus, pro
‘ magnitudine imperii, juſ et injurias omnis curæ
‘ eſſe decet. Nunc vero exſul patria, domo,
‘ ſolus et omnium honeſtarum rerum egeus,
‘ quo accedam, aut quos adpellem? nationeſne,
‘ an reges, qui omnes familiæ noſtræ ob veſtram
‘ amicitiam infeſti ſunt? an quoquam adire licet,
‘ ubi non majorum meorum hoſtilia monumenta
‘ plurima? aut quiſquam noſtri miſereri poteſt,
‘ qui aliquando vobis hoſtis fuit? Poſtremo Ma-
‘ ſiſſa nos ita inſtituit, Patres conſcripti, ne
‘ quem coleremus, niſi populum Romanum, ne
‘ ſocietates, ne ſœdera, nova acciperemus: abun-
‘ de magna præſidia nobis in veſtra amicitia
‘ fore: ſi huic imperio fortuna mutaretur, una
‘ nobis occidendum eſſe. Virtute, ac Diis vo-
‘ lentibus, magni eſtis et opulenti; omnia ſe-
‘ cunda et obedientia ſunt: quò facilius ſoci-
‘ orum injurias curare licet. Tantum illud ve-
‘ reor, ne quos privata amicitia Jugurthæ,
‘ parum cognita, tranſvorſos agat: quos ego
‘ audio maxuma ope niti, ambire, fatigare vos
‘ ſingulos, ne quid de abſente, incognita cauſa,
‘ ſtatnatis: ſingere me verba, fugam ſimulare, cui
‘ licuerit in regno manere. Quod utinam illum,

cujus impio facinore in hæc miseras projectus
sum, eadem hæc simulantem videam : et ali-
quando aut apud vos, aut apud Deos immortalis
rerum humanarum cura oriatur : næ ille, qui
nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est,
omnibus malis excruciatuſ, impietatis in pa-
rentem noſtrum, fratris mei necis, mearumque
miferiarum gravis pœnas reddet. Jam jam
frater, animo meo cariffime, quamquam im-
mature, et unde minime decuit, vita erepta
eſt : tamen lætandum magis, quam dolendum
puto caſum tuum. non enim regnum, ſed
fugam, exilium, egeſtatem, et omnia hæc, quæ
me premunt, ærumnas cum anima ſimul ami-
ſiſti. At ego infelix, in tanta mala præcipitatus
ex patrio regno, rerum humanarum ſpectacu-
lum præbeo ; incertus quid agam, tuasne inju-
rias perſequar, ipſe auxilii egens ; an regno
conſulam, cujus vitæ neciſque poteſtas ex
opibus alienis pendet. Utinam emori fortunis
meis honeſtus exitus eſſet, neu vivere contem-
tus viderer, ſi deſeſſus malis injuriæ conceſ-
ſiſſem. Nunc neque vivere lubet, neque mori
licet ſine dedecore. Patres conſcripti, per vos
liberos atque parentes, per majeſtatem populi
Rom. ſubvenite miſero mihi : ite obviam in-
jurix : nolite pati regnum Numidiæ, quod
veſtrum eſt, per ſcelus et ſanguinem familiæ
noſtræ tabeſcere."

XV. Poſtquam rex finem loquendi fecit, legati
Jugurthæ, largitione magis, quam cauſſa, freti,
paucis reſpondent : " Hiemphalem ob ſævitiam
ſuam ab Numidis interfectum : Adherbalem
ultro bellum inferentem, poſtquam ſuperatus
ſit, queri, quod injuriam facere nequiviſſet.

‘ Jugurtham ab senatu petere, ne alium putarent,
‘ ac Numantiæ cognitus esset, ne verba inimici
‘ ante facta sua ponerent.’” Deinde utrique cu-
ria egrediuntur. Senatus statim consulitur: fau-
tores legatorum, præterea magna pars gratia de-
pravati Adherbali dicta contemnere, Jugurthæ
virtutem extollere laudibus; gratia, voce, deni-
que omnibus modis pro alieno scelere et flagitio,
sua quasi pro gloria, nitebantur. At contra pau-
ci, quibus bonum et æquum divitiis carius, sub-
veniendum Adherbali et Hiempsalis mortem se-
vere vindicandam censebant. Sed ex omnibus
maxime Æmilius Scaurus, homo nobilis, impi-
ger, factiosus, avidus potentiae, honoris, divitia-
rum; ceterum vitia sua callide occultans. Is
postquam videt regis largitionem famosam im-
pudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne
polluta licentia invidiam accenderet, animum a
consuetâ lubricine continuit.

XVI. Vicit tamen in senatu pars illa, qui vero
pretium aut gratiam anteferebant. Decretum
sit, UTI DECEM LEGATI REGNUM, QUOD MI-
CIPSA OBTINUERAT, INTER JUGURTHAM ET
ADHERBALEM DIVIDERENT; cujus legationis
princeps fuit L. Opimius, homo clarus, et tum
in senatu potens: quia Consul, C. Gracco et
M. Pulvio Flacco interfectis, acerrume victoriam
nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha
tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen accura-
tissime recepit: dando et pollicitando perfecit,
uti fama, fide, postremo omnibus suis rebus
commodum regis anteferret. Reliquos legatos
eadem via adgressus, plerosque capit: paucis
carior fides, quam pecunia fuit. In divisione,
quæ pars Numidiæ Mauretaniâ attingit, agro,

viris opulentior, Jugurthæ traditur : illam alteram specie, quam usu, potiore, quæ portuosior et ædificiis magis exornata erat, Adherbal possedit.

XVII. Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere, et eas gentes quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, adtingere. Sed quæ loca et nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de is haud facile compertum narraverim : cetera quam paucissimis absolvam.

In divisione orbis terræ plerique in partem tertiam Africam posuere : pauci tantummodo Asiam et Europam esse ; sed Africam in Europa. Ea finis habet ab occidente fretum nostri maris et Oceani : ab ortu Solis dechyem latitudinem : quem locum Catabathmon incolæ appellant. Mare sævum, importuosum ; ager frugum fertilis, bonus pecori, a hominibus infecundus : cælo, terra penuria aquarum. Genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum : plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro aut bestiis interiere : nam morbus haud sæpe quemquam superat. Ad hoc malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea accesserint, aut quo modo inter se permixti sint ; quamquam ab ea fama, quæ plerosque obtinet, diversum est ; tamen uti ex libris Punicis, qui Regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est ; utique rem sese habere cultores ejus terræ putant, quam paucissimis dicam. Ceterum fides ejus rei penes auctores erit.

XVIII. Africam initio habuere Gætuli et Libyes, asperi, inculti ; quis cibus erat caro ferina atque humi pabulum, uti pecoribus. Ili neque moribus, neque lege, neque imperio cujusquam

regebantur: vagi, palantes, qua nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interiit; exercitus ejus, compositus ex variis gentibus, amisso duce, ac passim multis, sibi quique, imperium petentibus, brevi dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ et Armeni, navibus in Africam transvecti, proximos nostro mari locos occupavere. Sed Persæ intra Oceanum magis; iique alveos navium inversos pro tuguriis habuere; quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi aut mutandi copia erat. mare magnum et ignara lingua commercia prohibebant. Hi paullatim per connubia Gætulos miscuere: et quia sæpe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiverant, semet ipsi Numidas appellavere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus testæ, quasi navium carinæ sunt. Medis autem et Armenis accessere Libyes (nam hi propius mare Africum agitabant; Gætuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus); hi que mature oppida habuere. nam freto divisi ab Hispania mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paullatim Libyes corrumpere, barbara lingua Mauros pro Medis, appellantes. Sed res Persarum brevi adolevit: ac postea nomine Numidæ, propter multitudinem a parentibus digressi, possidere ea loca, quæ proxume Carthaginem Numidia appellatur. Dein utrique alteris freti finitimos armis aut metu sub imperium cogere, nomen gloriamque sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quam Gætuli, minus bellicosi: denique Africæ pars inferior pleraque ab Numidis possessa est; victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere.

XIX. Postea Phœnices alii multitudinis domi minuendæ grâtiâ, pars imperii cupidine, sollicitata plebe et aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Hadrumetum, Leptim aliasque urbes in ora maritima condidere : hæque brevi multum audîæ, pars originibus præsidio, aliæ decori fuere. nam de Carthagine filere melius puto, quam parum dicere : quoniam alio proferare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africa dividit, secundo mari, prima Cyrene est, colonia Thereon, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis : dein Philenon aræ, quem, Ægyptum versus, finem imperii habuere Carthaginenses : post aliæ Punicæ urbes. Cetera loca usque ad Mauretaniâ Numidæ tenent : proxumque Hispaniâ Mauri sunt : super Numidiâ Gætulos accepimus, partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare : post eos Æthiopas esse : dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraque ex Punicis oppida et finis Carthaginensium, quos novissime habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat : Gætulorum magna pars et Numidia usque ad flumen Mulucham sub Jugurtha erant : Mauris omnibus Rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cetera ignarus populi Romani ; itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa et ejus incolis ad necessitudinem rei satis dictum.

XX. Postquam, regno diviso, legati Africa discessere, et Jugurtha contra timorem animi præmia sceleris adeptum sese videt ; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse ; simul et illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleverat, in regnum Adherbalis animum inten-

dit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus injuriæ, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improvise finis ejus cum magna manu invadit: multos mortalis cum pecore atque alia præda capit, ædificia incendit, pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit. dein cum omni multitudine in regnum suum convertit: existumans dolore permotum Adherbalem injurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli causam fore. At ille, quod neque se parem armis existumabat, et amicitia populi Romani magis, quam Numidis fretus erat; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decrevit, quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque tamen eo magis cupido Jugurthæ minuebatur: quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non, ut antea, cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato bellum gerere cœpit, et aperte totius Numidiæ imperium petere. Ceterum, quæ pergebat, urbis, agros vastare, prædas agere; suis animum, terrorem hostibus augere.

XXI. Adherbal ubi intelligit, eo processum, uti regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum; necessario copias parat, et Jugurthæ obvius procedit. Interim haud longe a mari, prope Cirtam oppidum utriusque confedit exercitus: et quia die extremum erat, prælium non inceptum: ubi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnios partim, alios arma sumentes fugant funduntque: Adherbal cum paucis equitibus Cir-

tam profugit, et, ni multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum atque patratum bellum foret. Igitur jugurtha oppidum circumfedit, vineis turribusque et machinis omnium generum expugnare adgreditur: maxime festinans tempus legatorum antecæpere, quos, ante prælium factum, Romam Adherbale missos audiverat. Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambo Reges adeant, senatus populi que Romani verbis nuncient, “ Velle et censere, eos ab armis discedere: de controversiis suis jure potius, quam bello, disceptare: ita seque illisque dignum fore.”

XXII. Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romæ, dum proficisci parant, de prælio factò, et oppugnatione Cirtæ audiebatur, sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha accepta oratione respondit: “ Sibi neque majus quidquam, neque carius auctoritate senati: ab adolescentia ita enisum, uti ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitia, P. Scipioni, summo viro, placuisse: ob easdem artis ab Micipsa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum: ceterum quo plura bene atque strenue fecisset, eo animum suum injuriæ minus tolerare: Adherbalem dolis vitæ suæ insidiatum; quod ubi comperisset, scelere obviam isse: populum Romanum neque recte, neque pro bono facturum, si ab jure gentium sese prohibuerint: postremo de omnibus rebus legatos Romam brevi missurum.” Ita utrique digrediuntur. Adherbalis appellandi copia non fuit.

XXIII. Jugurtha, ubi eos Africa decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest; vallo atque fossa mœnia circumdat, turris exstruit, easque præfidiis firmat; præterea dies, noctes, aut per vim, aut dolis tentare, defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem ostentare, suos hortando ad virtutem erigere: prorsus intentus cuncta parare. Adherbal, ubi intelligit omnis suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuria rerum necessariorum bellum trahi non posse; ex his, qui una Cirtam profugerant, duo maxime impigros delegit, eos multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent.

XXIV. Numidæ paucis diebus iussa efficiunt: litteræ Adherbalis in senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit:

“ Non mea culpa sæpe ad vos oratum mitto, Patres conscripti, sed vis Jugurthæ subigit: quem tanta lubido extinguendi me invasit, uti neque vos, neque Deos immortalis in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quintum jam mensem socius et amicus populi Romani armis obsessus teneor: neque mihi Micipsæ patris beneficia, neque vestra decreta auxiliantur; ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Jugurtha scribere, dehortatur fortuna mea: etiam antea expertus sum, parum fidei miseris esse. Nisi tamen intelligo, illum supra, quam ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, et regnum meum sperare: utrum gravius existimet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiem-

psalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit: quæ sane fuerint nostræ injuriæ, nihil ad vos. Verum nunc vestrum regnum armis tenet: me, quem Imperatorem Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid reliquum, nisi vis vestra, quo moveri possit? Nam ego quidem vellem, et hæc, quæ scribo, et quæ antea in senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, ut Jugurthæ scelerum ostentui essem, non jam mortem neque ærumnas, tantummodo inimici imperium et cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, uti lubet, consulite: me ex manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per amicitiae fidem; si ulla apud vos memoria avi mei Masinissæ."

XXV. His litteris recitatis, fuere, qui exercitum in Africam mittendum censerent, et quam primum Adherbali subveniendum: de Jugurtha interim uti consuleretur, quoniam non paruisset legatis. Sed ab isdem Regis fautoribus summa ope enisum, ne decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisque negotiis solet, privata gratia devictum. Legantur tamen in Africam majores nati, nobiles, amplius honoribus: in quis M. Scaurus, de quo supra memoravimus, consularis, et tum senati princeps. Hi, quod in invidia res erat simul, et ab Numidis obsecrati, triduo navim escendere: dein brevi Uticam adpulsi litteras ad Jugurtham mittunt, QUAM OCISSEME AD PROVINCIAM ACCEDAT; SEQUE AD EUM AB SENATU MISSOS. Ille ubi accepit, homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audi-

verat, contra inceptum suum venisse; primo commotus, metu atque lubricine divorſus agitabatur. Timebat iram ſenati, ni paruiſſet legatis: porro animus cupidine cæcus ad inceptum ſcelus rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio pravum conſilium. Igitur, exercitu circumdato, ſumma vi Cirtam irrumperere nititur, maxime ſperans, ducta manu hoſtium, aut vi, aut dolis, ſeſe caſum victoriæ inventurum. Quod ubi ſecus procedit, neque, quod intenderat, efficere poteſt, uti prius, quam legatos conveniret, Adherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. Ac tamen etſi ſenati verbis minæ graves nunciabantur, quod obpugnatione non deſiſſeret; multa tamen oratione conſumta, legati fruſtra diſceſſere.

XXVI. Ea poſtquam Cirtæ audita ſunt, Italici, quorum virtute mœnia deſenſabantur, conſiſi, deditione facta, propter magnitudinem populi Romani inviolatos ſeſe fore, Adherbali ſuadent, uti ſequere, et oppidum, Jugurthæ tradat: tantum ab eo vitam paciſcatur, de ceteris ſenatui curæ fore. At ille, tametiſi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur; quia penes eoſdem, ſi advorſaretur, cogendi poteſtas erat, ita, uti cenſuerant Italici, deditiorem facit. Jugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat: dein omnis puberes Numidas et negotiatores promiſcue, uti quiſque armatis obviis, interfecit.

XXVII. Quod poſtquam Romæ cognitum, et res in ſenatu agitari cœpta, idem illi miniſtri regis interpellando, ac ſæpe gratia, interdum iurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius, tribunus plebis deſig-

natus, vir acer et infestus potentiae nobilitatis, populum Romanum edocuisse, id agi, uti per paucos factiosos JUGURTHÆ scelus condonaretur, profecto omnis invidia prolatandis consultationibus dilapsa erat; tanta vis gratiae, atque pecuniae regis. Sed ubi senatus delicti conscientia populum timet; lege Sempronia provinciae futuris Consulibus, Numidia atque Italia decretæ: Consules declarantur P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit: deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, alia, quæ bello usui forent, decernuntur.

XXVIII. At Jugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia venum ire, in animo hæserat; filium, et cum eo duo familiaris ad senatum legatos mittit: hisque, ut illis, quos, Hiempsale interfecto, miserat, præcepit, "omnis mortalis pecunia adgrediantur." Qui postquam Romam adventabant, senatus a Bestia consultus, PLACERETNE LEGATOS JUGURTHÆ RECIPI MOENIBUS: ilique decrevere: "Nisi regnum, ipsumque deditum venissent, uti in diebus proximis decem Italia decederent." Consul Numidis ex senati decreto nunciari jubet; ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilis, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat: in quis fuit Scaurus, cujus de natura et habitu supra memoravimus. Nam in Consule nostro multæ bonæque artes animi et corporis erant: quas omnis avaritia præpediebat; patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula et insidias. Sed legiones per Italiam Rhe-

gium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transvectæ. Igitur Calpurnius initio, paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est, multos mortalis, et urbis aliquot pugnando capit.

XXIX. Sed ubi Jugurtha per legatos pecunia tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit; animus æger avaritia facile conversus est. Ceterum focius et administer omnium consiliorum adsumitur Scaurus: qui tametsi a principio, plerisque ex factione ejus corruptis, acerrume regem impugnaverat; tamen magnitudine pecuniæ a bono honestoque in pravum abstractus est. Sed Jugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existumans, sese aliquid interim Romæ pretio, aut gratia effecturum; postea vero quam participem negotii Scaurum acceperat; in maximam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactio-nibus præsens agere. Ceterum interea, fidei causa, mittitur a Consule Sextius Quæstor in oppidum Jugurthæ Vagam: cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperaverat: quoniam deditionis mora induciæ agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit: ac pauca, præsentis consilio, locutus de invidia facti, atque in deditionem uti acciperetur; reliqua cum Bestia et Scauro secreta transigit: dein postero die, quasi per saturam exquisitis sententiis, in deditionem accipitur. Sed, uti pro consilio imperatum, elephantis triginta, pecus atque equi multi, cum parvo argenti pondere Quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidia et exercitu nostro pax agitabatur.

XXX. Postquam res in Africa gestas, quoque modo actæ forent fama divulgavit; Romæ per omnis locos et conventus de facto Consul agitari: apud plebem gravis invidia; Patres, probarentne tantum flagitium, an decretum Consulis subverterent, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scauri, quod is auctor et socius Bestiæ ferebatur, a vero, bono impediēbat. At C. Memmius, cujus de libertate ingenii et odio potentiæ nobilitatis supra diximus, inter dubitationem et moras senati, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne rempublicam, ne libertatem suam desererent: multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Memmii facundia clara polensque fuit, decere existumavi, unam ex tam multis orationem perscribere: ac potissimum, quæ in concione post reditum Bestiæ hujusce-modi verbis differuit.

XXXI. “ Multa dehortantur a vobis, Quirites, nî studium reipublicæ omnia superet: opes factionis, vestra patientia, jus nullum; ac maxime, quod innocentie plus periculi, quam honoris, est. Nam illa quidem piget dicere, his annis xv. quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum; quam fœde quamque inulti perierint vestri defensores; ut vobis animus ab ignavia atque secordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxiiis inimicis, exsurgitis, atque etiam nunc timetis, quibus decet terrori esse. Sed quamquam hæc talia sunt, tamen obviam ire factionis potentiæ animus subigit; certe ego libertatem, quæ mihi a parente tradita est, experiar: verum id frustra, an ob rem

faciam, in vestra manu situm, Quirites. Ne-
que ego hortor, quod sæpe majores vestri se-
cere, uti contra injurias armati eatis. Nihil
vi, nihil secessione opus: necesse est, suomet
ipsi more præcipites eant. Occiso Tiberio
Græcco, quem regnum parare aiebant, in ple-
bem Romanam quæstiones habitæ sunt. Post
C. Gracci et M. Fulvii cædem, item multi ve-
stri ordinis carcere necati sunt; utriusque cla-
dis non lex, verum lubido eorum finem fecit.
Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua resti-
tuere: quidquid sine sanguine civium ulcisci ne-
quitur, jure factum sit. Superioribus annis ta-
citi indignabamini, ærarium expilari; reges et
populos liberos paucis nobilibus vestigal pen-
dere: penes eosdem et summam gloriam, et ma-
ximas divitias esse: tamen hæc talia facinora
impune suscepisse, parum habuere. Itaque po-
stremo leges, majestas vestra, divina et humana
omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui
fecere, pudet aut pœnitet: sed incedunt per
ora vestra magnifice; sacerdotia et consulatus,
pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi
honori, non piædæ habeant. Servi ære parati
imperia injusta dominorum non perferunt: vos,
Quirites, imperio nati, æquo animo servitutem
toleratis. At qui sunt hi qui rempublicam occu-
pavere? homines sceleratissimi, cruentis mani-
bus, immani avaritia, nocentissimi, idemque su-
perbissimi; quis fides, decus, pietas, postremo
honestæ atque inhonestæ omnia quæstui sunt.
Pars eorum occidisse tribunos plebis; alii quæ-
stiones injustas; plerique cædem in vos fecisse,
pro munimento habent. Ita, quam quisque pes-
sume fecit, tam maxime tutus est; metum a

scelere suo ad ignaviam vestram transtulere :
quos omnis eadem cupere, eadem odisse, eadem
metuere in unum coëgit ; sed hæc inter bonos
amicitia est, inter malos factio. Quod si tam
libertatis curam haberetis, quam illi ad domi-
nationem accensi sunt, profecto neque res pu-
blica, sicuti nunc, vastaretur ; et beneficia vestra
penes optimos, non audacissimos, forent. Ma-
jores vestri, parandi juris et majestatis consti-
tuendæ gratia, bis, per secessionem, armati A-
ventinum occupavere : vos pro libertate, quam
ab illis accepistis, non summa ope nitimini ?
atque eo vehementius, quod majus dedecus est,
parta amittere, quam omnino non paravisse.
Dicet aliquis : Quid igitur censes ? vindican-
dum in eos, qui hosti prodidere rempublicam :
non manu, nequi vi ; quod magis fecisse, quam
illis accidisse indignum ; verum quæstionibus
et indicio ipsius Jugurthæ ; qui, si dediticius
est, profecto jussis vestris obediens erit : si ea
contemnit ; scilicet existumabitis, qualis illa
pax, aut deditio, ex qua ad Jugurtham scele-
rum impunitas, ad paucos potentis maxumæ
divitiæ, in rempublicam damna, dedecora per-
venerint. Nisi forte nondum etiam vos domi-
nationis eorum satietas tenet, et illa, quam
hæc tempora, magis placent, cum regna, pro-
vinciæ, leges, jura, judicia, bella, paces ; po-
stremo divina et humana omnia penes paucos
erant : vos autem, hoc est, populus Romanus,
invisi ab hostibus, imperatores omnium gen-
tium, satis habebatis animam retinere : nam
servitutem quidem quis vestrum recusare aude-
bat ? Atque ego tamen etsi viro flagitiosissu-
m existumo impune injuriam accepisse ; ta-

‘ men, vos hominibus sceleratissimis ignoscere
 ‘ quoniam cives sunt, æquo animo paterer, ni
 ‘ misericordia in perniciem casura esset. Nam e
 ‘ illis, quantum importunitatis habent, parum
 ‘ est, impune male fecisse, nisi deinde faciendi li-
 ‘ centia eripitur : et vobis æterna sollicitudo re-
 ‘ manebit, cum intellegetis, aut serviendum esse
 ‘ aut per manus libertatem retinendam. Nam si
 ‘ dei quidem, aut concordix quæ spes ? Domi-
 ‘ nari illi volunt ; vos liberi esse : facere illi in-
 ‘ jurias ; vos prohibere ; postremo sociis vestris
 ‘ veluti hostibus ; hostibus pro sociis utuntur.
 ‘ Potestne in tam divorſis mentibus pax, aut a-
 ‘ micitia esse ? Quare monco hortorque, ne tan-
 ‘ tum scelus impunitum omittatis. Non pecu-
 ‘ latus ærarii factus est, neque per vim sociis
 ‘ ereptæ pecuniæ ; quæ, quamquam gravia, ta-
 ‘ men consuetudine jam pro nihilo habentur.
 ‘ Hosti acerrumopro dita ſenati auctoritas, pro-
 ‘ ditum imperium vestrum : domi militixque res-
 ‘ publica venalis fuit. Quæ nisi quæſita erunt,
 ‘ ni vindicatum in noxios, quid reliquum, nisi ut
 ‘ illis, qui ea ſecere, obediētes vivamus ? nam
 ‘ impune quæ libet facere, id est regem esse.
 ‘ Neque ego, Quirites, hortor, ut malitis civis
 ‘ vestros perperam, quam recte, fecisse ; sed ne,
 ‘ ignoscendo malis, bonos perditum æatis. Ad
 ‘ hoc in republica multo præſtat beneficii, quam
 ‘ maleficii, immemorem esse ; bonus tantummodo
 ‘ ſegnius fit. ubi negligas ; at malus improbius.
 ‘ Ad hoc ſi injuriæ non ſint, haud ſæpe auxilii
 ‘ egeas.”

XXXII. Hæc atque alia hujusmodi ſæpe
 dicundo, Memmius populo perſuadet, uti L.
 Caſſius, qui tum Prætor erat, ad Jugurtham mit-

teretur, interposita fide publica, Romam duceret; quo facilius indicio regis, Scauri et reliquorum, quos pecuniæ captæ arcescebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relictī a Bestia exercitui præerant, secuti morem imperatoris, plurima et flagitiosissima facinora fecere. Fuere, qui, auro corrupti, elephantos Jugurthæ traderent; alii perfugas vendere; pars expacatis prædas agebant: tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius, perlata rogatione a C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur: ei timido et ex conscientia diffidenti rebus suis persuadet: "quo se populo Romano dedidisset, ne vim, quam misericordiam, experiri mallet." Privatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam, ducebat: talis ea tempestate fama de Cassio.

XXXIII. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quam maxime miserabili, cum Cassio Romam venit. Ac tamen etsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta gesserat; C. Bæbium tribunum plebis magna mercede parat, cujus impudentia contra jus et injurias omnis munitus foret. At C. Memmius, advocata concione, quamquam regi infesta plebes erat, et pars "in vincula duci" jubebat; pars, "ni socios sceleris aperiret, more majorum, de hoste supplicium sumi;" dignitati, quam iuxta magis consulens, sedare motus, et animos mollire; postremo confirmare, "fidem publicam per sese inviolatam fore." Post, ubi silentium cœpit, producto Jugurtha, verba facit: "Romæ Numidicæque facinora ejus" me-

morat ; “ scelera in patrem fratresque” ostendit
 “ quibus juvantibus quibusque ministris egerit
 “ quamquam intelligat populus Romanus ; tamen
 “ velle manifesta magis ex illo habere ; si ver
 “ aperiret, in fide et clementia populi Roman
 “ magnam spem illi sitam : sin reticeat, non soci
 “ saluti fore : sese suasque spes corrupturum.”

XXXIV. Dein, ubi Memmius dicendi finem
 fecit, et Jugurtha respondere jussus est, C. Pæbi
 bus tribunus plebis, quem pecunia corruptum su
 pra diximus, regem tacere jubet : ac tamen et
 multitudo, quæ in concione aderat, vehemente
 accensa, terrebat cum clamore, vultu, sæpe im
 petu atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat : vi
 cit tamen impudentia. Ita populus ludibrio
 habitus ex concione discessit : Jugurthæ Bestiæ
 que et ceteris, quos illa quæstio exagitabat, ani
 mi augescunt.

XXXV. Ea erat tempestate Romæ Numida
 quidam, nomine Massiva, Gulustæ filius, Masi
 nstæ nepos : qui, quia, in dissensione regum
 Jugurthæ adversus fuerat ; dedita Cirta, et Ad
 herbale interfecto, profugus ex Africa abierat.
 Huic Sp. Albinus, qui proximo anno post Be
 stiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat,
 persuadet, quoniam ex stirpe Masinistæ sit, Ju
 gurtham ob scelera invidia cum metu urgeat ;
 regnum Numidiæ ab senatu petat. Avidus Con
 sul belli gerundi, movere, quam senescere omnia
 malebat : ipsi provincia Numidia ; Minucio Ma
 cedonia evenerat. Quæ postquam Massiva agi
 tare cœpit, neque Jugurthæ in amicis satis præ
 fidii est : quod eorum alium conscientia, alium
 mala fama et timor impediabat : Bomilcari, pro
 ximo ac maxime fido sibi, imperat, “ pretio, si-

cuti multa confecerat, insidiatores Massivæ pareret, ac maxime occulte: fin id parum procedat, quovis modo Numidam interficiat." Bomilcar mature regis mandata exsequitur: et, per homines talis negotii artifices, itinera egressusque ejus, postremo loca atque tempora cuncta explorat: deinde, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati, paullo inconsultius Massivam adgreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, et in primis Albino Consule, indicium profitetur. Fit reus magis ex æquo bonoque, quam ex jure gentium, Bomilcar; comes ejus, qui Romanam fide publica venerat. At Jugurtha manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam animum advortit, supra gratiam atque pecuniam suam invidiam facti esse. Igitur, quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magis, quam vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit: veritus, ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. Et ipse paucis diebus profectus est, jussus ab senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur, sæpe eo tacitus respiciens, postremodixisse: URBEM VENALEM ET MATURE PERITURAM, SI EMTOREM INVENERIT.

XXXVI. Interim Albinus, renovato bello, commeatum, stipendium, alia, quæ militibus usui forent, maturat in Africam portare: ac statim ipse profectus, uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quovis modo bellum conficeret. At contra, Jugurtha trahere omnia, et alias, deinde alias moræ caussas facere: polliceri deditiorem, ac deinde

metum simulare: instanti cedere, et paullo post ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modici pacis mora consulem ludificare. Ac fuere, quantum Albinum haud ignarum consilii regis existimarent, neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum secordia magis, quam dolore crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies adventabat; Albinus, Aulo fratre in castris pro Præatore relicto, Romam decessit.

XXXVII. Ea tempestate Romæ seditionibus tribuniciis atrociter respublica agitabatur. E. Lucullus et L. Annius, tribuni plebis, resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem pro Præatore in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitus ab regni pecuniæ capiundæ, milites mense Januario ex hibernis in expeditionem evocat; magnis itineribus, hieme aspera, pervenit ad oppidum Suthul ubi regis thesauri erant. Quod quamquam ex sævitia temporis, et opportunitate loci, neque capi, neque obsideri poterat: (nam circum murum litum in prærupti montis extremo, planicies limosa hiemalibus aquis paludem fecerat), tamen aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet: aut cupidine cæcus, vineas agere, aggerem jacere, alia, quæ incepto usui forent, properare.

XXXVIII. At Jugurtha, cognita vanitate atque imperitia legati, subdolus augere amentiam missitare supplicantis legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca et tramites exercitum ducere. Denique Aulum spe passionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, ve-

luti cedentem, insequeretur. Interea per homines callidos die noctuque exercitum tentabat: centuriones ducesque turmarum, partim uti transfugerent, corrumpere; alii, signo dato, locum uti desererent; ita delicta occultiora fore. Quæ postquam ex sententia instruit; intempesta nocte, de improvviso multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, tumultu perculsi insolito, arma capere alii, alii se abdere, pars territos confirmare; trepidare omnibus locis: vis magna hostium, cælum nocte atque mibibus obscuratum; periculum anceps; postremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, et paucis gregariis militibus, transiere ad regem: et centurio primi pili tertiæ legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaque Numidæ cuncti irrupere. Nostri fœda fuga, plerique abjectis armis, proximum collem occupare. Nox atque præda castrorum hostes, quo minus victoria uterentur, remorata sunt. Dein Jugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: "Tametsi ipsum cum exercitu fame, ferro clausum tenet, tamen se humanarum rerum memorem; si secum fœdus faceret, incolumis omnis sub jugum missurum: præterea, uti diebus decem Numidia decederet." Quæ quamquam gravia et flagitii plena erant, tamen, quia mortis metu mutabant, sicuti regi libuerat, pax convenit.

XXXIX. Sed ubi ea Romæ comperta sunt, metus atque mœror civitatem invasere: pars dolere pro gloria imperii: pars insolita rerum

bellicarum timere libertati : Aulo omnes infesti ac maxime qui bello sæpe præclari fuerant ; quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem quæfiverat. Ob ea Consul Albinus ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens, senatum de fœdere consulēbat : et tamen interim exercitui supplementum scribere : ab sociis et nomine Latino auxilia arcessere : denique modis omnibus festinare. Senatus ita, uti par fuerat, decernit, **SUO ATQUE POPULI INJUSSU NULLUM POTUISSE FOEDUS FIERI.** Consul impeditus a tribunis plebis, ne, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur ; nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidia deductus in provincia hiemabat. Postquam eo venit : quamquam persequi Jugurtham et mederi fraternæ invidiæ animus ardebat ; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia atque lascivia corruperat, ex copia rerum statuit, nihil sibi agitandum.

XL. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus tribunus plebis rogationem ad populum promulgat, “ Uti quæreretur in eos, quorum consilio ‘ Jugurtha senati decreta neglexisset ; quique ‘ ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias ‘ acceperant ; qui elephantos, quique perfugas ‘ tradidissent ; item qui de pace, aut bello, cum ‘ hostibus pactiones fecissent.” Huic rogationi partim consilii sibi, alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa et alia talia placere sibi faterentur ; occulte per amicos, ac maxime per homines nominis Latini et socios Italicos, impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quam intenta fuerit, quantaque vi

rogationem jufferit, decreverit, voluerit : magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reipublicæ : tanta lubido in partibus. Igitur ceteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bessiæ supra docuimus, inter lætitiâ plebis, et suorum fugam, trepida etiam tum civitate, cum ex Mamilia rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat, uti ipse in eo numero crearetur. Sed quæstio exercita asperere violenterque ex rumore, et lubidine plebis ; ut sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat.

XLI. Ceterum mos partium popularium et senati factionum, ac deinde omnium malorum artium paucis ante annis Romæ ortus, otio et abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam, ante Carthaginem deletam, populus et senatus Romanus placide modesteque inter se rempublicam tractabant : neque gloriæ, neque dominationis certamen inter civis erat : metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi illa formido mentibus discessit ; scilicet ea, quæ secundæ res amant, lascivia atque superbia incelsere. Ita, quod in adversis rebus optaverant, otium, postquam adepti sunt, asperius acerbiusque fuit. Namque cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere : sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partis abstracta sunt ; respublica, quæ media fuerat, dilacerata. Ceterum nobilitas factione magis pollebat : plebis vis soluta atque dispersa, in multitudine, minus poterat : paucorum arbitrio belli domique agitabatur : penes eosdem ætarium, provinciæ, magistratus, gloriæ triumphique erant : populus mili-

tia atque inopia arguebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, ut quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia avaritia, sine modo modestiaque invadere; polluere et vastare omnia; nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsa præcipitavit. Nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam injustæ potentiae anteponerent; moveri civitas, et permixtio civilis, quasi discessio terræ, oriri cœpit.

XLII. Nam postquam Tiberius et C. Gracchus, quorum majores Punico atque aliis bellis multum reipublicæ addiderant, vindicare plebem in libertatem, et paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios ac nomen Latinum, interdum, per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimoverat, Graccorum actionibus obviam ierat: et primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, tribunum alterum, alterum triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverant. Et sane Gracchis, cupidine victoriæ, haud satis moderatus animus fuit. Sed bono vinci satius est, quam malo more injuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex libidine sua usa, multos mortalis ferro aut fuga exstinxit; plusque in reliquum sibi timoris, quam potentiae, addidit. Quæ res plerumque magnas civitatis pestem dedit: dum alteri alteros vincere quovis modo; et victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium et omnibus civitatis moribus si singulatim, aut pro magnitudine, parem differere, tempus, quam

res, materius deferat. Quamobrem ad inceptum redeo.

XLIII. Post Auli fœdus exercitusque nostri fœdam fugam, Q. Metellus et M. Silanus consules designati, provincias inter se paraverunt: Metelloque Numidia evenerat, acriviro, et quamquam advorso populi partium, fama tamen æquali et inviolata. Is, ubi primum magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum collega ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique arcessere: arma, tela, equos, cetera instrumenta militiæ parare: ad hoc commeatum affatim: denique omnia, quæ bello vario et multarum rerum egenti usui esse solent. Ceterum ad ea patranda senati auctoritate socii nomenque Latinum, reges ultro auxilia mittere: postremo omnis civitas summo studio adnitebatur. Itaque, ex sententia omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe civium, cum propter bonas artis, tum maxime, quod advorsum divitias animum invictum gerebat: et avaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant.

XLIV. Sed ubi in Africam venit, exercitus ei traditur Sp. Albinus pro consule, iners, imbellis, neque periculi neque laboris patiens, lingua, quam et ianu, promptior, prædator ex sociis, et ipse præda hostium, sine imperio et modestia habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinis, quam ex copia militum auxilii, aut spei bonæ accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam et æstivorum tempus commitiorum mora imminuerat, et expectatione

eventi civium animos intentos putabat ; non prius bellum adtingere, quam, majorum disciplina, milites laborare coëgisset. Nam Albinus, Anli fratris exercitusque clade percussus, postquam decreverat non egredi provincia, quantum temporis æstivorum in imperio fuit, plerumque milites stativis castris habebat : nisi cum odos, aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neque more militari vigiliæ deducebantur : uti cuique lubebat, ab signis aberat. Lixæ permixti cum militibus die noctuque vagabantur, et palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris et mancipiorum prædas cerantes agere : eaque mutare cum mercatoribus vino advectitio, et aliis talibus : præterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari : postremo, quæcumque dici aut fingi queunt ignaviæ luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuere, et alia amplius.

XLV. Sed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hostilibus, magnum et sapientem virum fuisse comperior ; tanta temperantia inter ambitionem sævitiamque moderatum. Namque edicto primum adjuncta ignaviæ sustulisse, “ Ne quisquam in castris panem, aut quem
 ‘ alium coctum cibum venderet ; ne lixæ exercitum sequerentur ; ne miles gregarius in ca-
 ‘ stris, neve in agmine servum aut jumentum haberet ; ” ceteris arte modum statuisse. Præterea transvorsis itineribus quotidie castra movere, juxta, ac si hostes adessent, vallo atque fossa munire, vigiliis crebras ponere, et ipse cum legatis circumire : item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quispiam ordine egrederetur, uti cum signis fre-

quentes incederent, miles cibum et arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum brevi confirmavit.

XLVI. Interea Jugurtha, ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit; simul de innocentia ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum. Itaque legatos alium ab alio diversos adgreditur; ac paullatim tentando, postquam opportunos cognovit, multa pollicendo persuadet, "uti Jugurtham maxime vivum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent:" ceterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Deinde ipse paucis diebus, intento atque infesto exercitu, in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris: ex oppidis et mapalibus præfecti regis obvii procedebant, parati, frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quæ imperarentur, tacere. Neque Metellus idcirco minus, sed pariter, ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentari credere, et insidiis locum tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delecta manu apud primos erat; in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus auxilios equites tribunis legionum et præfectis cohortium dispertiverat, uti cum his permixti

velites, quacumque accēderent, equitatus hostium propulsarent. Nam in Jugurtha tantus dolus, tantaque perītia locorum et militiæ erat, uti, absens, an præsens, pacem, an bellum gerens, perniciosior esset, in incerto haberetur.

XLVII. Erat haud longe ab eo itinere, quod Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxime celebratum; ubi et incolere, et mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huc Consul, simul tentandi gratia, si paterent opportunitates loci, præsidium imposuit; præterea imperavit frumentum, et alia, quæ bello usui forent: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum et commeatum juvaturum exercitum, etiam paratis rebus munimento fore. Inter hæc negotia, Jugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare: præter suam liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, Consul illectos ad proditiōnem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, et inter eas moras promissa legatorum expectare.

XLVIII. Jugurtha, ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac se suis artibus tentari animadvortit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrimum erat; urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati, coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quas maximas copias potest omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in ea parte Numidiæ; quam Adherbal in divisione possederat, flumen

oriens a meridie, nomine Muthul; a quo aberat mons ferme millia passuum xx. tractu pari, vastus ab natura et humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi arido atque arenoso gignuntur. Media autem planicies deserta penuria aquæ, præter flumini propinqua loca: ea confita arbuſtis pecore atque cultoribus frequentabantur.

XLIX. Igitur in eo colle, quem, transverso itinere, porrectum docuimus, Jugurtha, extenuata suorum acie, confedit: elephantis et parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit, eumque edocet quæ ageret; ipse propior montem cum omni equitatu pedites delectos collocat: dein singulas turmas atque manipulos circumiens monet atque obtestatur, " Uti memores pristinae virtutis et victoriæ, seque regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub jugum miserint: ducem illis, non animum mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis provisâ; locum superiorem, uti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum confererent: proinde parati intentique essent, signo dato, Romanos invadere: illum diem aut omnis labores et victorias confirmaturum, aut maxumarum ærumnarum initium fore." Ad hoc viritim, uti quemque, ob militare facinus, pecunia aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, et eum ipsum aliis ostentare: postremo, pro cujusque ingenio, pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus

hostium, monte degrediens cum exercitu conspicitur. Primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet (nam inter virgulta equi Numidæque confederant, neque plane occultati humilitate arborum, et tamen incerti, quidnam esset: cum natura loci, tum dolo, ipsi atque signa militari obscurati); dein, brevi cognitis insidiis, paullisper agmen constitit: ibi commutatis ordinibus, in dextero latere, quod proximum hostis erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit: inter manipulos funditores et sagittarios dispertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicuti instruxerat, transvorsis principiis, in planum deducit.

L. Sed ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadvortit, veritus ex anni tempore et inopia aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus et parte equitum præmisit ad flumen, uti locum castris antecaperet: existumans, hostis crebro impetus et transvorsis præliis iter suum remoratorios, et quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum tentaturos. Dein ipse pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat: ne forte cedenibus adversariis receptui, ac post munimento foret; dein, repente signo dato, hostis invadit. Numidæ alii postremos cedere; pars a sinistra ac dextera tentare; infensi adesse atque instare: omnibus locis Romanorum ordines conturbare; quo-

rum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prælio, ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriundi, aut manum conferendi copia erat; antea jam docti ab Jugurtha equites, ubicumque Romanorum turba insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant, sed alius alio quam maxime divorsi. Itaque numero priores, si ab persequendo hostis detertere nequiverant, disiectos ab tergo, aut lateribus, circumveniebant: sine opportunior fugæ collis, quam campi fuerant; ea vero consueti Numidarum equi, facile inter virgulta evadere: nostros asperitas et insolentia loci retinebat.

LI. Ceterum facies totius negotii varia, incerta, fœda atque miserabilis: dispersi a suis pars cedere, alii insequi; neque signa, neque ordines observare; ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, cives permixti; nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum die processerat, cum etiam tum eventus in incerto erat. Denique omnibus labore et æstu languidis, Metellus ubi videt Numidas minus instare, paullatim milites in unum conducit, ordines restituit, et cohortes legionarias quatuor adversum pedites hostium collocat; eorum magna pars superioribus locis sessa confederat. Simul orare, hortari milites, "ne deficerent, neu paterentur hostis fugientes vincere: neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia sita." Sed ne Jugurtha quidem interea quietus; circumire, hortari, renovare prælium, et ipse cum delectis tentare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis instare,

quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere.

LII. Eo modo inter se duo imperatores, summi viri, certabant: ipsi pares, ceterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus advorsus: Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt, neque sibi perfugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri: et jam die vesper erat: advorso colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt. Amisso loco, Numidæ fusi fugatique, pauci interiere; plerosque velocitas et regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis et parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurtha supra diximus, ubi eum Rutilius prætergressus est, paullatim suos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium consedissee jam, et animo vacuum accepit, simulque ex Jugurthæ prælio clamorem augeri; veritus, ne legatus, cognita re laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte statuerat, quò hostium itineri obficeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit.

LIII. Romani ex improvise pulveris vim magnam animadvortunt, nam prospectum ager arbutis confusus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari: post ubi æquabilem manere, et, sicuti acies movebatur, magis magisque adpropinquare vident; cognita re, properante arma capiunt, ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. Deinde, ubi propius ventum, utrimque

que magno clamore concurrunt. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant; postquam impeditos ramis arborum, atque ita disiectos circumveniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abjectis armis, collis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes, numero quadraginta, interfecti. At Romani, quamquam itinere atque opere castrorum et prælio fessi læti que erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi intentique obviani procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primo, obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, velut hostes adventare, alteri apud alteros formidinem simul, et tumultum facere: et pæne imprudentia admissum facinus miserabile, ni utrimque præmissi equites rem exploravissent. Igitur, pro metu, repente gaudium exortum, milites alius alium læti adpellant, acta edocent atque audiunt: sua quisque fortia facta ad coelum ferre. Quippe res humanæ ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari licet; adversæ res etiam bonos detractant.

LIV. Metellus in iisdem castris quatrinduo moratus, faucios cum cura reficit, meritos in præliis more militiæ donat, universos in concione laudat, atque agit gratias; hortatur, “ad cetera, quæ
“levia sunt, parem animum gerant: pro victoria
“satis jam pugnatum, reliquos labores pro præda
“fore.” Tamen interim transfugas et alios opportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agita-
ret; cum paucisne esset, an exercitum haberet; ut sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa et Natura munita receperat:

ibique cogebat exercitum numero hominum amplio-
riorem, sed hebetem infirmumque, agri ac peco-
ris magis, quam belli, cultorem. Id ea gratia
eveniebat, quod, præter regios equites, nemo om-
nium Numidarum ex fuga regem sequitur; quo
cujusque animus fert, eo discedunt: neque id
flagitium militiæ ducitur: ita se mores habent.
Igitur Metellus ubi videt regis etiam tum ani-
mum ferocem; bellum renovari, quod, nisi ex
illius lubricine, geri posset; præterea iniquum cer-
tamen sibi cum hostibus; minore detrimento illos
vinci, quam suos vincere: statuit non præliis, ne-
que acie, sed alio more bellum gerendum. Ita-
que in Numidiæ loca opulentissima pergit, agros
vastat, multa castella et oppida, temere munita,
aut sine præsidio, capit incenditque, puberes in-
terficat, alia omnia militum præda esse. Ea for-
midine multi mortales Romanis dediti obsides;
frumentum, et alia quæ usui forent, adfatim præ-
bita: ubicumque res postulabat, præsidium im-
positum. Quæ negotia multo magis, quam præ-
lium male pugnatum, ab suis regem terrebant.
Quippe cui spes omnis in fuga sita, sequi cogeba-
tur; et qui sua loca defendere nequiverat, in ali-
enis bellum gerere. Tamen ex copia, quod op-
timum videbatur, consilium capit: exercitum
plerumque in iisdem locis opperiri jubet; ipse
cum delectis equitibus Metellum sequitur, noc-
turnis et avisiis itineribus ignoratus Romanos pa-
lantis repente adgreditur: Eorum plerique iner-
mes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium in-
tactus profugit, et Numidiæ, prius, quam ex
castris subveniretur, sicuti jussi erant, in prox-
imos collis discedunt.

LV. Interim Romæ gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: ut seque et exercitum more majorum gereret; in advorso loco, victor tamen virtute fuisset: hostium agro potiretur; Jugurtham, magnificum ex Auli secordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coëgisset habere. Itaque senatus OB EA FELICITER ACTA DIS IMMORTALIBUS SUPPLICIA DECERNERE: civitas trepida antea et sollicita de belli evento, læta agere: fama de Metello præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti, omnibus modis festinare; cavere tamen, necubi hosti opportunus fieret: meminisse, post gloriam invidiam sequi. Ita quo clarior erat, eo magis animi anxius: neque post insidias Jugurthæ effuso exercitu prædari: ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitus partim ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam præda, ager vastabatur. Duobus locis, haud longe inter se, castra faciebant: ubi vi opus erat, cuncti aderant; ceterum, quo fuga atque formido latius crescerent, divorsi agebant. Eo tempore Jugurtha per collis sequi: tempus, aut locum pugnae quærere: qua venturum hostem audierat, pabulum et aquarum fontis, quorum penuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere; postremos in agmine tentare, ac statim in collis regredi; rursus aliis, post aliis minitari: neque prælium facere, neque otium pati, tantummodo hostem ab incepto retinere.

LVI. Romanus Imperator, ubi se dolis fatigari videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri: urbem magnam, et in ea parte, qua sita erat, accessum regni, nomine Zamam, statuit obpugnare:

ratus id, quod negotium poscebat, Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique prælium fore. At ille, quæ parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit; oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxiliis perfugis; quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibant, firmissimum. Præterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. Ita compositis rebus, in loca quam maxime occulta discedit, ac post paullo cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit, et jam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna voce Siccenses hortatur, "uti cohortis ab tergo circumveniant; fortunam præclari facinoris casum dare; si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate sine metu ætatem acturos." Ac nunc Marius signa inferre atque evadere oppido properavisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutavissent; tanta mobilitate sese Numidæ agunt. Sed milites Jugurthini paullisper ab rege sustentati, postquam majore vi hostes urgent, paucis amissis, profugi discedunt.

LVII. Marius ad Zamam pervenit; id oppidum in campo situm, magis opere, quam Natura, munitum erat: nullius idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit; legatis imperat, ubi quisque curaret: deinde, signo dato, undique simul clamor ingens oritur; neque ea res Numidas terret; insensim intentique sine tumultu manent; prælium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars

eminns glande, aut lapidibus pugnare; alii succedere, ac murum modo subfodere, modo scalis adgredi: cupere prælium in manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa volvere; fudes, pila, præterea picem sulphure et tæda mixtam ardentia mittere. Sed nec illos, qui procul manserant, timor animi satis muniverat; nam plerosque jacula tormentis, aut manu emissa volnerabant: parique periculo, sed fama impari, boni atque ignavi erant.

LVIII. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improvviso castra hostium cum magna manu invadit: remissis, qui in præsidio erant, et omnia magis, quam prælium, expectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu percussæ, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars volnerati, aut occisi. Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grege factæ, locum cepere, paullo, quam alii, editiorem; neque inde maxuma vi depelli quiverunt: sed tela minus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrati: sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere, et eos maxuma vi cædere, fundere atque fugare. Interim Metellus cum acerrume rem gereret, clamorem hostilem ab tergo accepit: dein, converso equo, animadvortit, fugam ad se vorsum fieri: quæ res indicabat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum: eumque lacrumans, “ per amicitiam perque rempublicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hostis inultos abire sinat:” ille brevi mandata efficit. At Jugurtha munimento castrorum im-

peditus, cum alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes obficerent, multis amissis, in loca munita sese recepit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revortitur.

LIX. Igitur, postero die, prius, quam ad obpugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis adventus erat, pro castris agitare jubet: portas et proxima loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, ut superiore die, murum adgreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente nostros invadit. Qui in proximo locati fuerant, paullisper territi perturbantur: reliqui cito subveniunt. Neque diutius Numidæ resistere quivissent, nisi pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent; quibus illi freti, non, ut equestri prælio solet, sequi, dein cedere; sed advorsis equis concurrere, implicare ac perturbare aciem: ita expeditis peditibus suis, hostis pæne victos dare.

LX. Eodem tempore apud Zamam magna vincerbatur. Ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrime niti; neque alius in alio magis, quam in sese, spem habere: pariter oppidani agere; obpugnare, aut parare omnibus locis: avidius alteri alteros fauciare, quam semet tegere; clamor permixtus hortatione, lætitia, gemitu; item strepitus armorum ad coelum ferri: tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defendebant, ubi hostis paullulum modo pugnam remiserant, intenti prælium equestre prospectabant; eos, uti quæque Jugurthæ res erat, hætos modo, modo pavidos animadvorteres: ac, sicuti audiri a suis, aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus, et huc,

illuc, quasi vitabundi, aut jacentes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est (nam is in ea parte curabat) consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu regis prælium visere. Ita illis studio suorum adstrictis, repente magna vi murum adgreditur: et jam scalis egressi milites prope summa ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Nostri primo resistere: deinde, ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ, qui supersteterant adstricti sunt; ceteri quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Denique utrimque prælium nox dirimit.

LXI. Metellus, postquam videt frustra inceptum; neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere, et jam æstatem exactam esse, ab Zama discedit: et in his urbibus, quæ ad se defecerant, satisque munitæ loco aut mœnibus erant, præsidia imponit. Ceterum exercitum in prævinciam, quæ proxima est Numidiæ, hiemandi gratia, collocat. Neque id tempus, ex aliorum more, quieti aut luxuriæ concedit: sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, et eorum perfidia pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurtha fuerat, et inde, vadibus datis, clam Massivæ de nece judicium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam, maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus adgreditur; ac primo efficit, uti ad se colloquendi gratia occultus veniat: dein fide data, “si Jugurtham vivum aut necatum tradidisset, fore, ut illi senatus impunitatem, et sua omnia concederet,” facile Numidæ persuadet, cum ingenio infido, tum

metuenti ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur.

LXII. Is, ubi primum opportunum, Jugurtham anxium ac miserantem fortunas suas adducit: monet atque lacrumans obtestatur, "Ubi aliquando tibi liberisque et genti Numidarum optime merenti, provideat: omnibus prælestese victos, agrum vastatum, multos mortuoscaptos aut occisos, regni opes comminutas essetatis sæpe jam et virtutem militum, et fortunatentatam: caveret, ne, illo cunctante, Numiditibi consulant." His atque talibus aliis additionem regis animum impellit. Mittuntur imperatorem legati: "Jugurtham imperata facturum, ac sine ulla pactione sese regnumque suum in illius fidem tradere." Metellus propere cunctos senatorii ordinis ex hibernis arcessiri jubet: eorum atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more majorum, ex consilii decreto, per legatos Jugurthæ imperat, agenti pondo ducenta millia, elephantos omnium equorum et armorum aliquantum. Quæ postquam sine mora facta sunt, jubet omnis per fugam victos adduci; eorum magna pars, ut jussus erat, adducti: pauci, cum primum deditio cœpit ad Regem Bocchum in Mauretanium abierant. Igitur Jugurtha, ubi, armis virisque et pecuniis spoliatus, cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, et ex mala conscientia digna timere. Denique multis diebus per dubitationem consumptis, cum modo tædio rerum adversarum omnia bello potius duceret; interdum secum ipse reputaret, quam gravis casus in servitium ex regno foret; multa magnisque præsidiiis nequidquam perditis, de itin-

tegro bellum sumit. Romæ senatus de provinciis consultus Numidiam Metello decreverat.

LXIII. Per idem tempus Uticæ forte C. Mario per hostias Dis supplicante, " magna atque mirabilia portendi" haruspex dixerat: " proinde quæ animo agitabat, fretus Dis ageret: fortunam quam sæpiissime experiretur; cuncta prospera eventura." At illum jam antea consultus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis et divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. Sed is natus et omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non Græca facundia, neque urbanis munditiis sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium brevi adolevit. Ergo ubi primum tribunatum militarem a populo petiit, plerisque faciem ejus ignorantibus, facile notus per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, uti ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est) petere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin is indianus illo honore et quasi pollutus haberetur.

LXIV. Igitur ubi Marius haruspiciis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello petundi gratia missionem rogat: cui quamquam virtus, gloria atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contempтор ani-

mus et superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus insolita re, mirari et consilium, et quasi per amicitiam monere, "tam prava inciperet, non super fortunam alicuius gereret: non omnia omnibus cupiunt esse: debere illi res suas satis placere: postquam modo caveret id petere a populo Romano, quod illi jure negaretur." Postquam haec atque alia dixit, neque animus Marii flectitur; respondit ubi primum potuisset per negotia publicae utilitatis sese, quae peteret." Ac postea saepe eadem postulanti, fertur dixisse, "ne festinat abire: satis mature illum cum filio suo consultum petiturum." Is eo tempore contubernum patris ibidem militabat, annos natus circiter quatuordecim, quae res Marium cum pro honore, quem adferebat, tum contra Metellum vehementer accendebat. Ita cupidine atque ira, pessumis consultibus, grassari: neque facto ullo, neque dicto continere, quod modo ambitiosum foret: militibus, quibus in hibernis praerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticae erat, criminose simul, et male de bello loqui: "dimidia pars exercitus sibi permitteretur, paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consulto hi, quod homo inanis et regiae superbiae imperio nimis gauderet." Quae omnia illis eo magis miora videbantur, quod diuturnitate belli res publicae miliaris corruerant, et animo cupienti nihil festinatur.

LXV. Erat praeterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Mastanabalis filius, Masinissae nepos, quem Micipsa testamento secum heredem scripserat, morbis confectus, et

eam caussam mente paullum imminuta. Cui Metellus petenti, more regum, uti sellam juxta poneret; item postea custodiæ causa turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus reges adpellavisset; præsidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium adgreditur atque hortatur, uti contumeliarum imperatoris cum suo auxilio poenas petat; hominem ob morbos animo parum valido secunda oratione extollit: "illum regem, ingentem virum, Masinissæ nepotem esse: si Jugurtha captus, aut occisus, imperium Numidæ sine mora habiturum: id adeo mature posse evenire, si ipse Consul ad id bellum missus foret." Itaque et illum, et equites Romanos, milites et negotiatores alios ipse, plerosque spes pacis impellit, uti Romam ad suos necessarios asperere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. Sic illi a multis mortalibus honestissima suffragatione consulatus petebatur; simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

LXVI. Interim Jugurtha postquam, omissa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: civitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia adfectare: communire suos locos, arma, tela, alia, quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: servitia Romanorum adlicere, et eos ipsos, qui in præsidiis erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vageneses, quo Metellus initio, Jugurtha pacificante, præsidium impo-

fuerať, fatigati regis supplicis, neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant : nam volguť, uti plerumque solet, et maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum erat, cupidum novarum rerum, quieti et otio adversum : dein, compositis inter se rebus, diem tertium constituunt ; quod is festus celebratusque per omnem Africam ludum et lasciviam magis, quam formidinem, ostentabat. Sed ubi tempus fuit, centuriones tribunosque militares, et ipsum praeſectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos suas invitant : eos omnis, praeťer Turpilium, inter epulas obtruncant : postea milites palantis, inermos, quippe intali die ac sine imperio, adgrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum incitati : quis acta consiliumque ignorantibus tumultus ipse et res novae satis placebant.

LXVII. Romani milites, improvise metu, incerti ignarique, quid potissimum facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi signa et scuta erant : praesidium hostium, portae ante clausae fugam prohibebant : ad hoc mulieres puerique pro tectis aedificiorum saxa, et alia, quae locus praebat, certatim mittere. Ita neque caveri anceps malum, neque a fortissimis infirmissimo generi resisti posse : juxta boni malique, strenui et imbelles inulti obtruncati. In ea tanta asperitate, servissimis Numidis et oppido undique clauso, Turpilius unus ex omnibus Italicis profugit intactus : id misericordiae hospitae, an passionis, an casu ita evenerit, parum comperimus ; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita fama integra potior, improbus intestabilisque videtur.

LXVIII. Metellus, postquam de rebus Vagæ actis comperit, paullisper mœstus e conspectu abit: deinde, ubi ira et ægritudo permixta, cum maxima cura ultum ire injurias festinat. Legionem, cum qua hiemabat, et, quam plurimos potest, Numidas equites pariter cum occatu solis expeditos educit: et postera die circiter horam tertiam pervenit in quamdam planitiem, locis paullo superioribus circumventam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, et jam abnuentis omnia, docet, " oppidum Vagam non amplius
 ' mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civibus suis,
 ' viris fortissimis atque miserrimis, pœnas caperent;" præterea prædam benigne ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo late, pedites quam artificie ire, signa occultare jubet.

LXIX. Vagenses ubi animum advertere, ad se versus exercitum pergere: primo, uti erat res, Metellum rati, portas claudere: deinde, ubi neque agros vastari, et eos, qui primi aderant, Numidas equites vident: rursus Jugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii vulgum effusum oppido cedere: alii ad portas festinare; pars turris capere: ira atque prædæ spes amplius, quam lassitudo, posse. Ita Vagenses biduum modo ex perfidia lætati: civitas magna et opulens pœnæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse, supra ostendimus, jussus a Metello causam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusque capite pœnas solvit: nam is civis ex Latio erat.

LXX. Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditionem, quam metu deie-

ruit, inceperat, suspectus regi, et ipse eum suspiciens, novas res cupere: ad perniciem ejus dolum quærere; diu noctuque fatigare animum: denique omnia tentando, socium sibi adjungi Nabdalsa, hominem nobilem, magnis opibus carum acceptumque popularibus suis: qui primumque seorsum ab rege exercitum ducere, et omnis res exsequi solitus erat, quæ Jugurtha fesso, aut majoribus adstricto, superaverant: ex quo illi gloria opesque inventæ. Igitur utriusque consilio dies insidiis statuitur: cetera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum jussus habebat, ne ager, inultis hostibus vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit, metusque rem impediebat; Bomilcar simul cupidos incepta patrandi, et timore socii anxius, ne, omisso veteri consilio, novum quæreret, litteras ad eum per homines fidelis mittit, "mollitiem securdiamque viri accusare, testari Deos, per quos juravisset: præmia Metelli in pestem ne converteret; Jugurthæ exitium adesse, ceterum suane, an virtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, præmia, an cruciatum mallet."

LXXI. Sed cum hæc litteræ adlatæ, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat; ubi, cognitis Bomilcaris verbis, princeps eura, deinde, uti ægrum animi solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator, fidus acceptusque, et omnium consiliorum, nisi novissimum, particeps. Qui postquam adlatas litteras audivit, ex consuetudine ratus opera aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introivit: dormiente illo epistolam, super caput in pulvino temere positam, sumit ac perlegit; dein propere,

cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalsa, post paullo expectatus, ubi neque epistolam reperit, et rem omnem, uti acta, cognovit; primo indicem persequi conatus; postquam id frustra fuit, Jugurtham placandi gratia accedit, "quæ ipse paravisset, peridia clientis sui præventa:" lacrimans obtestatur "per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet."

LXXII. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfecit, iram oppresserat: ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Jugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuisse: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori satis credere: civis, hostis juxta metuere: circumspectare omnia, et omni strepitu pavescere: alio atque alio loco, sæpe contra decus regum, noctu requiescere: interdum somno excitus, arreptis armis tumultum facere; ita formidine, quasi vecordia, exagitari.

LXXIII. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris et indicio patefacto ex perfugis cognovit, rursus, tamquam ad integrum bellum, cuncta parat festinatque. Marium, fatigantem de prosecutione, simul et invitum, et offensum sibi, parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, litteris quæ de Metello ac Mario missæ erant cognitis, volenti animo de ambo-
bus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori, invidiæ esse: at illi alteri generis humilitas favorem addiderat; ceterum in utroque magis studia partium, quam bona aut mala sua, moderata. Præterea seditiosi magistratus vulgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcescere, Marii virtutem in majus cele-

brare. Denique plebes sic accensa, uti opifices agricolæque omnes, quorum res fideque in manibus fixæ erant, relictis operibus, frequentarent Marium, et sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita, perculsa nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur; et postea populus a tribuno plebis Manilio Mancino rogatus, QUEM VELLEET CUM JUGURTHA BELLUM GERERE? frequens Marium iussit. Senatus paullo ante Metello decreverat: ea res frustra fuit.

LXXIV. Eodem tempore Jugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine administris posset, et novorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabat: neque illi res, neque consilium aut quisquam hominum satis placebat: itinera præfectosque in dies mutare: modo adversum hostes, interdum in solitudines pergere: sæpe in fuga, ac post paullo spem in armis habere: dubitare, virtuti popularium, an fide minus crederet: ita, quocumque intenderat, res adversæ erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurtha pro tempore parati instructique: dein prælium incipitur. Qua in parte rex adfuit, ibi aliquamdiu certatum: ceteri omnes ejus milites primo concursu pulsifugatique. Romani signorum et armorum aliquanto numero, hostium paucorum potiti; nam ferme Numidas in omnibus præliis pedes magis, quam arma tuta sunt.

LXXV. Ea fuga Jugurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum perfugis et parte equitatus in solitudines, dein Thalam pervenit, in

oppidum magnum et opulentum, ubi plerique thesauri, filiorumque ejus nullius pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta, quamquam inter Thalam flumenque proximum, spatio millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognoverat; tamen spe patrandi belli, si ejus oppidi potius foret, omnis asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere adgreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levare jubet, nisi frumento diurna decem; ceterum utres modo, et alia aquæ idonea portare. Præterea conquirit ex agris quam plurimum potest domiti pecoris; eoque imponit vasa cujusque modi, pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dederant, quam plurimum quisque aquæ portarent; diem locumque, "ubi præto fuerint" prædicit. Ipse ex flumine, quam proximam oppido aquam supra diximus, jumenta onerat; eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde ubi ad id loci ventum, quo Numidis præceperat, et castra posita munitaque sunt; tanta repente cælo missa vis aquæ dicitur, ut ea modo exercitui satis superque foret. Præterea com-meatus spe amplior: quia Numidæ, sicuti plerique in nova deditione, officia intenderant. Ceterum milites religione pluvia magis usi: eaque res multum animis eorum addidit; nam rati sese Dis immortalibus curæ esse. Deinde postero die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere.

LXXVI. Sed rex nihil jam infectum Metello credens, quippe qui omnia; arma, tela, locos,

tempora, denique naturam ipsam, ceteris impet-
 rantem, induit vicerat, cum liberis et magna
 parte pecuniae ex oppido noctu profugit: neque
 postea in ullo loco amplius una die, aut una nocte
 moratus, simulabat sese negotii gratia prope-
 rare; ceterum prodicionem timebat, quam vitare
 posse celeritate putabat; nam talia consilia per
 otium, et ex opportunitate capi. At Metellus,
 ubi oppidanos praelio intentos, simul oppidum
 et operibus, et loco munitum videt, vallo fossa-
 que moenia circumvenit. Deinde locis ex copia
 maxime idoneis vineas agere, aggerem jacere, et
 super aggerem impositis turribus opus et admini-
 istros tutari. Contra haec oppidani festinare, pa-
 rare: prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri.
 Denique Romani, multo ante labore praелиisque
 fatigati, post dies quadraginta, quam eo ventum
 erat, oppido modo potiti: praeda omnis ab per-
 fugis corrupta. Ii postquam murum arietibus
 feriri, resque suas adfectas vident, aurum atque
 argentum, et alia, quae prima ducuntur, domum
 regiam comportant: ibi vino et epulis onerati,
 illaque, et domum, et semet igni corrumpunt;
 et quas victi ab hostibus poenas metuerent, eas
 ipsi volentes pependere.

LXXVII. Sed pariter cum capta Thala le-
 gati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, o-
 rantes, "uti praedium praefectumque eo mit-
 teret; Hamilearem quemdam, hominem nobi-
 lem, factiosum, novis rebus studere; adversum
 quem neque imperia magistratuum, neque leges
 valerent: ni id festinaret, in summo periculo
 suam salutem, illorum socios fore." Nam Lep-
 titani jam inde a principio belli Jugurthini ad
 Bestiam consulem, et postea Romanam miserant,
 amicitiam societatemque rogatum. Deinde, ubi
 ea impetrata, semper boni fidelesque mansere, et

cuncta a Bestia, Albino Metelloque imperata navi fecerant. Itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. Emissæ eo cohortes Ligurum quatuor, et C. Appius præfectus.

LXXVIII. Id oppidum ab Sidoniis conditum, quos accepimus profugos ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse: ceterum situm inter duas Syrtis, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxima terræ præalta sunt; cætera, uti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse, et sævire ventis cœpit, limum arenamque et saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Ejus civitatis lingua modo conversa connubio Numidarum: leges, cultusque pleraque Sidonica; quæ eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos et frequentem Numidiam multi vastique loci erant.

LXXIX. Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus; non indignum videtur, egregium atque mirabile facinus duorum Carthaginiensium memorare; eam rem locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses præque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus, una specie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret; quæ res eos in magno diuturno bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes fusæ fugatæque, et alteri alteros aliquantum adtriverant; veriti, ne mox victos victoresque desectos alius adgrederetur, per inducias sponsonem faciunt, "uti certo die legati domo profiscerentur; quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur." Igitur Car-

thagine duo fratres missi, quibus nomen Philænis erat, maturavère iter pergere: Cyrenenses tardius ière. Id secordiane, an casu acciderit, parum cognovi. Ceterum solet in illis locis tempestas, haud secus atque in mari, retinere. Nam ubi per loca æqualia et nuda gignentium ventus coörtus arenam humo excitavit, ea magna vi agitata, ora oculosque implere solet: ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se vident, et ob rem corruptam domi pœnas metuunt; crimipari, Carthaginienses ante tempus domo digressos, conturbare rem: denique omnia malle, quam victi abire. Sed cum Pœni aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent, Græci optionem Carthaginiensium faciunt, "Vel illi, quos finis
'populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel
'eadem conditione, sese, quem in locum vellent,
'processuros." Philæni, conditione probata, seque vitamque reipublicæ condonavère: ita vivi obruti. Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecravere; aliique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

LXXX. Jugurtha postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat, per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum incultumque, et eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit: ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus, et majoribus promissis ad studium sui perducit; quis adjutoribus regem adgressus, impellit, uti adversum Romanos bellum suscipiat. Id ea gratia facilius proniusque fuit, quod Bocchus initio hujusce belli legatos Romam miserat, fœdus et

amicitiam petitum; quam rem opportunissimam incepto bello pauci impediverant, cæci avaritia, quis omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi nupserat. Verum ea nec situdo apud Numidas Maurisque levis ducitur: quod singuli, pro opibus quisque, quam plurimas uxores, denas alii, alii plures habent; sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur; nulla pro socia obtinet: pariter omnes viles sunt.

LXXXI. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt; ibi, fide data et accepta, Jugurtha Bocchi animum oratione accendit: "Romanos injustos, profunda avaritia, communis omnium hostis esse: eandem illos causam belli cum Boccho habere, quam secum et cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi; quis omnia regna adversa sint: tum sese, paullo ante Carthaginenses, item regem Persen, post, uti quisque opulentissimus videatur, ita Romanis hostem fore." His atque aliis talibus dictis ad Cirtam oppidum iter constituunt; quod ibi Metellus prædam captivosque et impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut, capta urbe, operæ pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne moras agitando, aliud quam bellum mallet.

LXXXII. Imperator postquam de regum societate cognovit, non temere, neque, uti sæpe jam victo Jugurtha consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum haud procul ab Cirta, castris munitis, reges opperitur; melius ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras certior fit, provinciam Numidiam Mario datam. Nam consulem factum, jam

antea acceperat. Quis rebus supra bonum atque honestum percussus, neque lacrimas tenere, neque moderari linguam : vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vortebant : alii bonum ingenium contumelia accensum esse : multi, quod jam parva victoria ex manibus eriperetur ; nobis satis cognitum, illum magis honore Marii, quam injuria sua, excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si adempta provincia alii, quam Mario, traderetur.

LXXXIII. Igitur eo dolore impeditus, et quia stultitiæ videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, “ ne sine causa hostis populo Romano fieret : habere eum magnam copiam societatis amicitiae, que conjungendæ, quæ potior bello esset ; quamquam opibus confideret, non debere incerta pro certis mutare : omne bellum sumi facile, ceterum ægerrime definere : non in ejusdem potestate initium ejus et finem esse : incipere cuivis, etiam ignavo licere ; deponi, cum victores velint ; proinde sibi regnoque consulere ; ne si florentis res suas cum Jugurthæ perditis misceret.” Ad ea rex satis placide verba facit : “ sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunam misereri ; si eadem illi copia fieret, omnia conventura.” Rursum imperator contra postulata Bocchi nuncios mittit ; ille probare, partim abnuere. Eo modo sæpe ab utroque missis remissisque nunciis, tempus procedere, et, ex Metelli voluntate, bellum intactum trahi.

LXXXIV. At Marius, ut supra diximus, cipientissima plebe consul factus, postquam ei provinciam Numidiam populus jussit, antea jam infestus nobilitati, tum vero multus atque ferox instare : singulos modo, modo universos lædere :

dictitare, “ sese consulatum ex victis illis spolia
 ‘ cepisse ; ” alia præterea magnifica pro se, et illis
 dolentia. Interim, quæ bello opus erant, pri-
 ma habere : postulare legionibus supplementum,
 auxilia a populis et regibus sociisque arcescere :
 præterea ex Latio fortissimum quemque, ple-
 rosque militiæ, paucos fama cognitos accire, et
 ambiendo cogere homines emeritis stipendiis se-
 cum proficisci. Neque illi senatus, quamquam
 adversus erat, de ullo negotio abnuere audebat ;
 ceterum supplementum etiam lætus decreverat :
 quia neque plebi militia volenti putabatur, et
 Marius aut belli usum, aut studia volgi amis-
 surus. Sed ea res frustra sperata ; tanta lubido
 cum Mario eundi plerosque invaserat. Sese quis-
 que præda locupletem, victorem domum reditu-
 rum, alia hujuscemodi animis trahebant ; et eos
 non paullum oratione sua Marius arrepperat. Nam
 postquam, omnibus, quæ postulaverat, decretis,
 milites scribere vult, hortandi causa simul, et no-
 bilitatem, uti consueverat, exagitandi, concionem
 populi advocavit. Deinde hoc modo disseruit.

LXXXV. “ Scio ego, Quirites, plerosque non
 ‘ isdem artibus imperium a vobis petere, et, post-
 ‘ quam adepti sunt, gerere : primo industrios,
 ‘ supplicis, modicos esse ; dehinc per ignaviam
 ‘ et superbiam cætatem agere ; sed mihi contra
 ‘ ea videtur. Nam quo universa respublica plu-
 ‘ ris est, quam consulatus aut prætura, eo ma-
 ‘ jore cura administrari, quam hæc peti debere.
 ‘ Neque me fallit, quantum cum maximo bene-
 ‘ ficio vestro negotii sustineam. Bellum parate,
 ‘ simul et ærario parcere ; cogere ad militiam,
 ‘ quos nolis offendere ; domi forisque omnia cu-
 ‘ rare ; et ea agere inter invidos, occurrentis,
 ‘ factiosos, opinione, Quirites, asperius est. Ad
 ‘ hoc, alii si deliquere, vetus nobilitas, majorum

facta fortia, cognatorum et adfinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adfuit mihi spes omnes in memet sitæ, quas necesse est et virtute, et innocentia tutari; nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites: omnium ora in me conversa esse: æquos bonosque favere: quippe benefacta mea reipublicæ proce-
cedunt: nobilitatem locum invadendi quærere. Quo mihi acrius adnitendum est, ut neque vocapiamini, et illi frustra sint. Ita ad hoc ætatis a pueritia fui, ut omnis labores, pericula, consuetæ habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuito faciebam, ea uti, accepta mercede, deferam, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulavere: mihi, qui omnem ætatem in optumis artibus egi, benefacere jam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Jugurtha jussistis; quam rem nobilitas ægerrime tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutare melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris prosapiæ ac multarum imaginum, et nullius stipendii: scilicet ut in tanta re, ignarus omnium, trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii. Ita plerumque evenit, ut quem vos imperare jussistis, is imperatorem alium quærat. Ac ego scio, Quirites, qui postquam consules facti sunt, acta majorum et Græcorum militaria præcepta legere creperint; homines præposterii. Nam gerere, quam fieri, tempore posterius, re atque usu prius est. Comparete nunc, Quirites, cum illorum superbia me hominem novum. Quæ illi audire et legere solent, eorum partim vidi, alia egomet gessi: quæ illi litteris, ego militando didici. Nunc

vos existumate, facta an dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam; ego illorum ignaviam: mihi fortuna, illis probra obsecantur: quamquam ego naturam unam et communem omnium existumo, sed fortissimum quemque generosissimum. Ac si jam ex patribus Albini, aut Beniz queri posset, mene, an illos ex se gigni maluerint; quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quam optimos voluisse? Quod si jure me despiciunt, faciant idem majoribus suis, quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cepit. Invident honori meo; ergo invideant et labori, innocentiz, periculis etiam meis, quoniam per hæc illum cepi. Verum homines corrupti superbia ita ætatem agunt, quasi vestros honores contemnant; ita hos petunt, quasi honeste vixerint. Næ illi falsi sunt, qui divorissimas res pariter expectant, ignaviz voluptatem, et præmia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in senatu verba faciunt, pleraque oratione majores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra. Nam quantum vita illorum præclarior, tanto horum secordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet: majorum gloria posteris lumen est, neque bona neque mala in occulto patitur. Hujusce rei ego inopiam patior, Quirites; verum id, quod multo præclarior est, meamet facta dicere licet. Nunc videte, quam iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi adrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet, quia imagines non habeo, et quia mihi nova nobilitas est; quam certe, peperisse melius est, quam acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro, si jam respondere velint, abunde illis facundam et compositam orationem fore. Sed in maximo vestro beneficio, cum omnibus locis

me vosque maledictis lacerent, non placuit re-
ticere: ne quis modestiam in conscientiam du-
ceret. Nam me quidem, ex animi sententia,
nulla oratio lædere potest: quippe vera, ne-
cesse est bene prædicet; falsam vita moresque
mei superant. Sed quoniam vestra consilia ac-
cusantur, qui mihi summum honorem, et maxu-
mum negotium imposuistis; etiam atque etiam
reputate, num id pœnitendum sit. Non pos-
sum fidei causa imagines, neque triumphos aut
consulatus majorum meorum ostentare; at, si
res postulat, hastas, vexillum, phaleras, alia mi-
litaria dona; præterea cicatrices adverso cor-
pore. Hæ sunt meæ imagines, hæc nobili-
tas, non hereditate relicta, ut illa illis, sed
quæ ego plurimis laboribus et periculis quæ-
sivi. Non sunt composita verba mea: parum
id facio; ipsa se virtus satis ostendit: illis ar-
tificio opus est, uti turpia facta oratione te-
gant. Neque litteras Græcas didici: parum
placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem
doctoribus nihil profuerunt. At illa multo op-
tuma reipublicæ doctus sum: hostem ferire,
præsidia agitare; nihil metuere, nisi turpem
famam; hiemem et æstatem juxta pati; humi
requiescere; eodem tempore inopiam et labo-
rem tolerare. His ego præceptis milites hor-
tabor: neque illos arte colam, me opulenter;
neque gloriam meam laborem illorum faciam.
Hoc est utile, hoc civile imperium. Namque
cum tute per molliem agas, exercitum suppli-
ciò cogere, id est, dominum, non imperatorem,
esse. Hæc atque talia majores vestri faciundo
seque remque publicam celebraverè. Quis nobi-
litas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æ-
mulos contemnit; et omnis honores non ex meri-
to, sed quasi debitos, a vobis repetit. Ceterum

homines superbissimi procul errant. Majores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, divitias, imagines, memoriam sui præclaram : virtutem non reliquere ; neque poterant : ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me et incultis moribus aiunt ; quia parum scite convivium exorno, neque histrionem ulium, neque pluris pretii coquum, quam villicum, habeo ; quæ mihi lubit confiteri. Nam ex parente meo, et ex sanctis viris ita accepi, munditia ; mulieribus, viris laborem convenire, omnibusque bonis oportere plus gloriæ, quam divitiarum ; arma, non supellectilem decori esse. Quin ergo quod juvat, quod carum æstumant, id semper faciant : ament, potent ; ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conviviiis, dediti ventri et turpissimæ parti corporis : sudorem, pulverem, et alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verum non est ita. Nam ubi se omnibus flagitiis dedecorare turpissimi viri, bonorum præmia erèptum eunt. Ita injustissime luxuria et ignavia, pessimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil obficiunt ; reipublicæ innoxie cladi sunt. Nunc quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia, poscebant, respondi ; pauca de re publica loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Jugurtham tuta sunt, omnia removistis, avaritiam, imperitiam, superbiam. Deinde exercitus ibi est, locorum sciens ; sed me hercule magis strenuus, quam felix. Nam magna pars avaritia, aut temeritate ducum adtrita est. Quamobrem vos, quibus militaris ætas, adniti mini mecum et capeßite rempublicam : neque quemquam ex calamitate aliorum, aut impera-

torum superbia metus ceperit. Egomet in agmine, in prælio consultor idem, et socius periculi vobiscum adero; meque vosque in omnibus rebus juxta geram. Et profecto, Dis juvantibus, omnia matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia aut procul essent, tamen omnis bonos reipublicæ subvenire decebat. Etenim ignavia nemo immortalis factus: neque quisquam parens liberis, uti æterni forent, optavit; magis, uti boni honestique vitam exigèrent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto."

LXXXVI. Hujuscemodi oratione habita, Marius postquam plebis animos arrectos videt, prope commatu, stipendio, armis, aliis utilibus navis onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci jubet. Ipse interea milites scribere, non more majorum, neque ex classibus, sed uti cujusque libido erat, capite censos plerosque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant; quod ab eo genere celebratus anctusque erat; et homini potentiam querenti egentissimus quisque opportunissimus: cui neque sua coræ, quippe quæ nulla sunt, et omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum majore aliquanto numero, quam decretum erat, in Africam profectus, diebus paucis Uticam advehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato; nam Metelius conspectum Marii fugerat: ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat.

LXXXVII. Sed consul, expletis legionibus cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem et præda onustum proficiscitur; omnia ibi capta militibus donat; deinde castella et oppida natura et viris parum munita adgreditur: prælia multa, ceterum alia levia aliis locis facere. Interim novi

milices sine metu pugnae adesse: videre fugientis capi, occidi; fortissimum quemque tutissimum: armis libertatem, patriam parentesque et alia omnia tegi: gloriam atque divitias quæri. Sic brevi spatio novi veteresque coaluere, et virtus omnium æqualis facta. At reges, ubi de adventu Marii cognoverunt, diversi in locos difficilis abeunt. Ita Jugurthæ placuerat, speranti, mox effusos hostis invadi posse; Romanos, sicuti plebsque, remoto metu, laxius licentiusque futuros.

LXXXVIII. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam, lætissimis animis accipitur: plebi patribusque, postquam invidia decesserat, iuxta carus. Sed Marius impigre prudenterque suorum et hostium res pariter attendere; cognoscere quid boni utrisque, aut contra esset; explorare itinera regum, consilia et insidias antevenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaque et Gætulos et Jugurtham ex sociis nostris prædam agentes, sæpe aggressus itinere fuderat, ipsumque regem haud procul ab oppido Ciria armis exuerat. Quæ postquam gloriosa modo, neque belli patrandi cognovit, statuit urbis, quæ viris aut loco pro hostibus, et adversum se opportunissimæ erant, singulas circumvenire: ita Jugurtham aut præsidii nudatum, si ea pateretur, aut prælio certaturum. Nam Bocchus nuncios ad eum sæpe miserat, "velle populi Romani amicitiam, ne quid ab se hostile timeret." Id simulaveritne, quo improvisus gravior accideret, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum.

LXXXIX. Sed consul, uti statuerat, oppida castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando avortere ab hostibus. At

primo mediocria gerebat, existumans, Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi procul abesse, et aliis negotiis intentum accepit; majora et aspera adgredi tempus visum. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum atque valens, nomine Capsa: cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, levi imperio, et ob ea fidelissimi habebantur: muniti advorsum hostis non mœnibus modo, et armis atque viris, multo magis locorum asperitate. Nam, præter oppido propinqua, alia omnia vassa, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum vis, sicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior; ad hoc natura serpentium ipsa perniciosa siti magis, quam alia re, accenditur. Ejus potiundi Marium maxuma cupido invaserat; cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur; et Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm munitumque: nisi quod apud Thalam haud longe a mœnibus aliquot fontes erant; Capsenses una modo, atque ea intra oppidum, jugi aqua, cetera pluvia utebantur. Id ibique, et in omni Africa qui procul a mari incultius agebant, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte et ferina carne vescerantur, neque falem, neque alia irrimamenta gulæ quærebant. Cibus illis advorsum famem atque sitim, non libidini neque luxuriæ erat.

XC. Igitur Consul, omnibus exploratis, credo, Dis fretus: nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidæ pabulo pecoris magis, quam arvo, studeant, et quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus et siugum vacuus et tempestate: nam æstatis extremum erat; tamen pro rei copia satis providenter exornat: pe-

cus omne quod superioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit; A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium et commeatum locaverat, ire jubet; se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occulto pergit ad flumen Tanam.

XCI. Ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter distribuerat, et ex coriis utres uti ferent, curabat: simul et inopiam frumenti lenire, et, ignaris omnibus, parare, quæ mox usui forent; denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxuma vis utrius effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet: omnibus sarcinis abjectis, aqua modo sequæ et jumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur, noctemque totam itinere facto, confedit; idem proxuma facit; dein tertia, multo ante lucis adventum, pervenit in locum tumultuosum, ab Capsa non amplius duum millium intervallo: ibique, quam occultissime potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed ubi dies cœpit, et Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, et cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, et portas obsidere jubet; deinde ipse intentus propere iequi, neque milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognovere; res trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, cœgere, uti deditionem facerent. Ceterum oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti; alii omnes venum dati: præda militibus divisa. Id facinus contra jus belli, non avaritia, neque scelere Consulis admissum: sed quia locus Jugur-

thæ opportunus, nobis aditu difficilis: genus hominum mobile, infidum, neque beneficio, neque metu, coercitum.

XCII. Postquam tantam rem Marius, sine ullo suorum incommodo patrasit; magnus et clarus antea, major atque clarior haberi cœpit. Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur: milites modesto imperio habiti, simul et locupletes ad cœlum ferre: Numidæ magis, quam mortalem, timere: postremo omnes loci atque hostes credere illi aut mentem divinam, aut Deorum nutu cuncta portendi. Sed Consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit; plura deserta, propter Capsensium miseras, igni corrumpit: luctu atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, ad aliam rem adgreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. Namque haud longe a flumine Mulucha, quod Jugurthæ Bocchique regnum disjungebat, erat inter ceteram planitiem mons saxeus, mediocri castello satis patens, in immensum editus, uxo perangusto aditu relicto: nam omnis natura, velut opere atque consulto præceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit. Sed ea res forte, quam consilio, melius gesta. Nam castello virorum atque armorum satis, magna vis frumenti et fons aquæ: aggeribus turribusque, et aliis machinationibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, utrimque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur: nam cum ex paulum processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur: milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci: neque inter vineas sine periculo administrare: optimus quisque cadere, aut fauciari; ceteris metus augeri.

XCIII. At Marius, multis diebus et laboribus consumptis, animum trahere cum animo, omittetne inceptum, quoniam frustra erat; an fortunam opperiretur, quæ sæpe prospere usus. Quæ cum multos dies, noctes æstuans agigaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aequatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod avorsum præliantibus erat, animum advortit inter saxa repentis cochleas: quarum cum unam atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paullatim prope ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit, more humani ingenii, cupido ignara visundi invadit. Et forte in eo loco grandis illex coagulerat inter saxa, paullulum modo prona, dein flexa atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planitiem perscribit; quod cuncti Numidæ intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eadem regreditur, non temere, uti escenderat, sed tentans omnia et circumspiciens. Itaque Marium propere adit; acta edocet, hortatur, ab ea parte, qua ipse escenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure, promissa cognitum, ex præsentibus misit: quorum uti cujusque ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem nunciare. Consulis animus tamen paillum arrestus. Itaque ex copia tubicinum et cornicinum, numero quinque quam velocissimos delegit, et cum his, præsidio qui forent, quatuor centuriones: omnis Liguri parere jubet, et ei negotio proximum diem constituit.

XCIV. Sed ubi ex præcepto tempus visum, narratis compositisque omnibus ad locum pergit. Ceterum illi, qui centuriis præerant, prædotti

ab duce, arma ornatumque mutaverant, capite atque pedibus nudis, uti prospectus nifusque per saxa facilius foret: super terga gladii et scuta: verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia simul, et offensa quo levius streperent. Igitur prægrediens Ligus saxa, et si quæ vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus adlevati facilius escenderent; interdum timidos insolentia itineris levare manu: ubi paullo asperior adscensus, singulos præ se inermos mittere: deinde ipse cum illorum armis sequi; quæ dubia nifu videbantur potissimum tentare, ac sæpius eadem adscendens descendensque, dein statim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte: quod omnes, sicuti aliis diebus, adversum hostis aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit, quamquam toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, et ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, et simul hostem tormentis sagittariisque et funditoribus eminens terrere. At Numidæ, sæpe antea vineis Romanorum subvorsis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies noctesque agitare: maledicere Romanis ac Mario vecordiam obiectare; militibus nostris Jugurthæ servitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim omnibus Romanis hostibusque prælio intentis, magna utrimque vi, pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere: ac primo mulieres et pueri, qui visum processerant, fugere; deinde, uti quisque muro proximus erat, postremo cuncti armati inermesque. Quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo fauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriæ certantes mu-

rum petere, neque quemquam omnium præda morari. Sic forte correctâ Marii temeritas, gloriam ex culpa invenit.

XCV. Ceterum, dum ea res geritur, L. Sulla quæstor cum magno equitatu in castra venit: quos uti ex Latio et a sociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de natura cultuque ejus paucis dicere; neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: et L. Sisenna optime et diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ, familia prope jam extincta majorum ignavia, literis Græcis atque Latinis juxta atque doctissime eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso; tamen ab negotiis nunquam voluptas remota, nisi quod de uxore potuit honestius Consuli: facundus, callidus, et amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis; multarum rerum, ac maxime pecuniæ largitor. Atque felicissimo omnium ante civilem victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit: multique dubitavere, fortior, an felicior esset; nam postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat differere.

XCVI. Igitur Sulla, ut supra dictum, postquam in Africam, atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea et ignarus belli, solertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne adpellare; multis rogantibus, aliis per se ipse dare beneficia, invitus accipere: sed ea properantius, quam æs mutuum, reddere; ipse ab nullo repetere: magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent: joca atque seria cum humillimis agere: in operibus, in agmine atque ad vigilias multus ad-

esse : neque interim, quod prava ambitio sold
Consulis, aut cujusquam boni famam lædere : tantummodo neque consilio, neque manu priorum alium pati ; plerosque antevenire. Quis rebus brevi Mario militibusque carissimus factus.

XCVII. At Jugurtha, postquam oppidum Capsam aliosque locos munitos et sibi utilis simul et magnam pecuniam amiserat, ad Bocchum nuncios mittit, " quam primum in Numidiam adduceret ; prælii faciendi tempus adesse." Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere : rursus, uti antea, proximos donis corrumpit, ipsique Mauro pollicetur Numidiæ partem tertiam, si aut Romani Africa expulsi, aut integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus, cum magna multitudine Jugurtham accedit. Ita amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua, invadunt : rati noctem, quæ jam aderat, victis sibi munimento fore ; et, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant : contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem. Igitur simul Consul ex multis de hostium adventu cognovit, et ipsi hostes aderant ; et priusquam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique antequam signum, aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri atque Gætuli, non acie, neque ullo more prælii, sed catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros concurrunt ; qui omnes trepidi improvise metu, ac tamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant : pars equos descendere, obviam ire hostibus : pugna latrocinio magis, quam prælio, similis fieri : sine signis, sine ordinibus equites, pedites permixti ; cedere alios, alios obtruncare, multos, contra

advorsos acerrume pugnantes, ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma satis tegere; quod hostes numero plures et undique circumfusi. Denique Romani veteres, novique, et ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus conjunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti et instructi hostium vim sustentabant.

XCVIII. Neque in eo tam aspero negotio territus Marius, aut magis, quam antea, demisso animo fuit; sed cum turma sua, quam ex fortissimis magis, quam familiarissimis, paraverat, vagari passim; ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostis, ubi confertissimi obstitierant, invadere: manu consulere militibus, quoniam imperare, conturbatis omnibus non poterat. Jamque dies consumtus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit, atque, uti suis recepti locus esset, collis duos propinquos inter se occupat; quorum in uno, castris parum amplo, fons aquæ magnus erat: alter usui opportunus, quia magna parte editus et præceps paucis munimento quærebat. Ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse paullatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prælio deterrentur. neque tamen suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circumdato, effusi confedere. Dein crebris ignibus facti, plerumque noctis barbari suo more lætari, exultare, strepere vocibus: ipsi duces feroces, quia non fugerent, pro victoribus agere, sed ea cuncta Romanis ex tenebris et editioribus locis facilia visu magnoque hortamento erant.

XCIX. Plurimum vero Marius imperitia hos-

tium confirmatus, quam maxumum silentium haberi jubet; ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere: deinde, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus et paullo ante somno captis, de improvviso vigiles, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnis signa canere, milites clamorem tollere atque portis erumpere. Mauri atque Gætuli ignoto et horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere aut providere quidquam poterant. ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formido, quasi recordia, ceperat. Denique omnes fusi fugatique. arma et signa militaria pleraque capta; pluresque eo prælio, quam omnibus superioribus, interemti. Nam somno et metu insolito impedita fuga.

C. Dein Marius, uti cœperat, in hiberna: quæ, propter commeatum, in oppidis maritimis agere decreverat. neque tamen secors victoria, aut insolens factus; sed pariter ac in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextumos, in sinistra A. Manlius cum funditoribus et sagittariis, præterea cohortes Ligurum curabat: primos et extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, minime cari et regionum scientissimi, hostium iter explorabant: simul Consul, quasi nullo imposito, omnia providere: apud omnia adesse: laudare, increpare merentis. Ipse armatus intentusque, item milites cogebat: neque secus, atque iter facere, castra munire, excubitum in portas cohortis ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere. præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circumire, non dissidentia futuri, quæ imperavisset, quam uti militibus exæquatus cum imperatore labos volen-

tibus esset. Et sane Marius illo et aliis temporibus belli pudore magis, quam malo, exercitum coërcebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant; pars, quod a pueritia consuetam duritiam, et alia, quæ ceteri misérias vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen res publica pariter, ac sævissimum imperio, bene atque decore gesta.

CI. Igitur quarto denique die. haud longe ab oppido Cirta undique simul speculatores citi sese ostendunt: qua re hostis adesse intelligitur. Sed quia divorsi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant; Consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, adversum omnia paratus, ibidem opperitur. Ita Jugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partis distribuerat: ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum adtigerant, cohortatus suos, turmatim et quam maxime confertis equis ipse aliique Mauros invadunt: ceteri in loco manentes ab jaculis eminus emissis corpora tegere, et, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites præliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Jugurtha cum plurimis. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convertit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat: “nostros frustra pugnare; paullo ante Marium sua manu interfectum;” simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna, satis impigre occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii,

terrentur: simulque barbari animos tollere, et in percussos acius incedere. Jamque paulum ab fuga aberant, cum Sulla, profligatis, quos adversum ierat, Mauris, ab latere incurrit. Bocchus statim avortitur. At Jugurtha, dum sustentare suos, et prope jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus, dextra, sinistra omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, occurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat. Denique hostes undique fusi. Tum spectaculum horribile campis patentibus: sequi, fugere: occidi, capi; equi, viri adflēcti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; niti modo, ac statim concidere: postremo omnia, qua visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus; et inter ea humus infecta sanguine.

III. Postea loci Consul, haud dubie jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post diem quintum, quam iterum barbari mali pugnaverant, legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petivere, “duo quam
‘fidissimos ad eum mitteret; velle de se, et de
‘populi Romani commodo cum is differere.” Ille statim L. Sullam et A. Manlium ire jubet. Qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere: ingenium aut avorsum uti flecterent; aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cujus facundia, non ætati, a Manlio concessum, pauca verba hujuscemodi locutus.

“Rex Bocche, magna nobis lætitia, cum te
‘talem virum Dī monuere, uti aliquando pacem,
‘quam bellum, mallet; neu te optimum cum
‘pessimo omnium Jugurtha miscendo commaculares;
‘simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem et illum sceleratissimum persequi. Ad hoc populo Romano jamin-

‘opi visum, amicos, quam servos, quærere: tutius
‘rati, volentibus, quam coactis imperitare. Tibi
‘vero nulla opportunior nostra amicitia: primum,
‘quod procul absumus, in quo offensæ minimum,
‘gratia par, ac si prope adessemus; dein quod
‘parentes abunde habemus, amicorum neque
‘nobis, neque cuiquam omnium satis. Atque
‘hoc utinam a principio tibi placuisset! profecto
‘ex populo Romano ad hoc tempus multo plura
‘bona accepisses, quam mala perpeffus esses.
‘Sed quoniam humanarum rerum fortuna plera-
‘que regit; cui scilicet placuisse, et vim et
‘gratiam nostram experiri: nunc, quando per
‘illam licet, festina, atque, ut cœpisti, perge.
‘Multa atque opportuna habes, quo facilius
‘errata officiis superes. Postremo hoc in pectus
‘tuum demitte, nunquam populum Romanum
‘beneficiis victum. nam bello quid valeat, tute
‘scis.” Ad ea Bocchus placide et benigne, simul
pauca pro delicto verba facit: “Se non hostili
‘animo, sed regnum tutatum arma cepisse: nam
‘Numidiz partem, unde vi Jugurtham expulerat,
‘jure belli suam factam, eam vastari ab Mario
‘pati nequivisse: preterea missis antea Romam
‘legatis, repulsum ab amicitia. Ceterum vetera
‘omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos
‘ad senatum missurum.” Dein, copia facta,
animus barbari ab amicis flexus, quos Jugurtha,
cognita legatione Sullæ et Manlii, metuens id,
quod parabatur, donis corruerat.

CIII. Marius interea, exercitu in hibernis
composito, cum expeditis cohortibus et parte
equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim
regiam, quo Jugurtha perfugas omnis præsidium
imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu reputando,
quæ sibi duobus præliis venerant, seu admonitus

ab amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum et fides cognita, et ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubet: agendarum rerum, et quocumque modo belli componendi licentiam permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur: deinde itinere a Gætulis latronibus circumventi spoliatique, pavidī, hinc decore ad Sullam perfugiunt; quem Consul in expeditionem proficiscens pro Prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, uti meriti erant, sed accurate ac liberaliter habuit. qua re barbari et famam Romanorum avaritiæ saltim, et Sullam, ob munificentiam in sese, amicū rati. Nam etiam tum largitio multis ignara: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur Quæstori mandata Bocchi patefaciunt; simul ab eo petunt, uti fautor consultorque sibi addit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, et alia, quæ aut utilia, aut benevolentiae credebant, oratione extollunt: dein Sulla omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud senatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem operiuntur.

CIV. Marius postquam infecto, quo intenderat, negotio, Cirtam redit; de adventu legatorum certior factus, illosque et Sullam venire jubet, item L. Bellienum Prætorem Utica, præterea omnis undique senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit. Legatis potestas eundi Romam sit ab Consule: interea induciæ postulabantur. Ea Sullæ et plerisque placuere: pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ et mobiles semper in adversa mutant. Ceterum Mauri, impetratis omnibus rebus, tres Romam profecti cum Cn.

Octavio Rufo, qui Quæstor stipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maxime benignitatem et studium Sullæ lubens accepit. Romæ legatis ejus, postquam errasse regem et Jugurthæ scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam et fœdus petentibus hoc modo respondetur: “ Senatus et
 ‘ populus Romanus beneficii et injuriæ memor
 ‘ esse solet. Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit, fœdus et amicitia
 ‘ dabuntur, cum meruerit.”

CV. Quis rebus cognitis, Bocchus per litteras a Mario petivit, uti Sullam ad se mitteret; cujus arbitrato de communibus negotiis consuleretur. Is missus cum præsidio equitum atque peditum, funditorum Balarium; præterea sagitarii et cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi causa: neque his secus, atque aliis armis, adversum tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed itinere, quinto denique die, Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus, cum mille non amplius equitibus, sese ostendit: qui temere et effuse euntes Sullæ aliisque omnibus et numerum ampliore vero, et hostilem metum efficiebant. Igitur sese quisque expedire, arma atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, et adversum eos, quos sæpe vicerant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, uti erat, quietam nunciant.

CVI. Volux adveniens Quæstorem adpellat: “ se a patre Boccho obviam illis simul, et præsidio missum.” Deinde eum et proximum diem sine metu conjuncti eunt. Post, ubi castra locata, et die vesper erat, repente Maurus incerto voltu ad Sullam adcurrit: “ sibi ex speculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul abesse:” simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat, atque

hortatur. Ille animo feroci negat "se toties su-
 "sum Numidam pertimescere : virtuti suorum sa-
 "tis cedere : etiam si certe pestis adesset, man-
 "surum potius, quam proditis quos ducebat,
 "turpi fuga incertæ ac forsitan post paullo morbo
 "interituræ vitæ parceret." Ceterum ab eodem
 monitus, "uti noctu proficiscerentur," consilium
 adprobat : ac statim milites cœnatos esse ; in ca-
 stris ignis quam creberrimos fieri, dein prima vi-
 gilia silentio egredi jubet. Jamque nocturno iti-
 nere fells omnibus, Sulla pariter cum ortu solis
 castra metabatur, cum equites Mauri nunciant,
 "Jugurtham circiter duûm millium intervallo
 "ante confedissee." Quod postquam auditum, tum
 vero ingens metus nostros invadit : credere pro-
 ditos a Voluce et insidiis circumventos. Ac
 fuere, qui dicerent, manu vindicandum, neque a-
 pud illum tantum scelus inultum relinquendum.

CVII. At Sulla, quamquam eadem æstuma-
 bat, tamen ab injuria Maurum prohibet : suos
 hortatur, "uti fortem animum gererent : sæpe
 "antea paucis strenuis adversum multitudinem
 "bene pugnatum : quanto sibi in prælio minus
 "perpercissent, tanto tutiores fore : nec quem-
 "quam decere, qui manus armaverit, ab iner-
 "mis pedibus auxilium petere, in maximo metu
 "nudum et cæcum corpus ad hostis vortere." Deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, max-
 mum Jovem obtestatus, ut sceleris atque perfi-
 diæ Bocchi testis adesset, castris abire jubet.
 Ille lacrumans orare, "ne ea crederet : nihil
 "dolo factum, magis calliditate Jugurthæ, cui
 "speculanti iter suum cognitum esset. Ceterum,
 "quoniam neque ingentem multitudinem habe-
 "ret, et spes opesque ejus ex patre suo pende-
 "rent : illum nihil palam ausurum, cum ipse fi-
 "lius testis adesset : quare optimum factum vi-

“deri, per media ejus castra palam transire : sese,
 “vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum
 “cum Sulla iturum.” Ea res, uti in tali negotio,
 probata, ac statim profecti : quia de improvviso
 acciderant, dubio atque hæsitante Jugurtha, in-
 columes transcunt. Deinde paucis diebus, quo
 ire intenderant, perventum.

CVIII. Ibi cum Boccho Numida quidam, As-
 spar nomine, multum et familiariter agebat : præ-
 missus ab Jugurtha, postquam Sullam accitum
 audierat, orator, et subdole speculatum Bocchi
 consilia : præterea Dabar, Masugradæ filius, ex
 gente Masinissæ, ceterum materno genere im-
 par ; pater ejus ex concubina ortus erat ; Mauro
 ob ingenii multa bona carus acceptusque : quem
 Bocchus fidum Romanis multis antea tempesta-
 tibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mit-
 tit, “paratum sese facere, quæ populus Romanus
 “vellet : colloquio diem, locum, tempus ipse di-
 “ligeret : consulta sese omnia cum illo integra
 “habere, neu Jugurthæ legatum pertimesceret :
 “quo res communis licentius gereretur ; nam ab
 “insidiis ejus aliter caveri nequivisse.” Sed ego
 comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob
 quæ prædicabat, simul Romanos et Numidam
 ipe pacis adtinuisse, multumque cum animo suo
 volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Sul-
 lam traderet : libidinem adversum nos, metum
 pro nobis suavisse.

CIX. Igitur Sulla : “Pauca coram Aspare lo-
 “cuturum ; cetera occulte, aut nullo, aut quam
 “paucissimis præsentibus :” simul edocet, quæ
 responderentur. Postquam, sicuti voluerat, con-
 gressi, dicit : “se missum a Consule venisse quæsi-
 “tum ab eo, pacem, an bellum agitaturus so-
 “ret.” Tum Rex, uti præceptum, “post diem
 “decimum redire” jubet ; “ac nihil etiam nunc de-

‘ crevisse, sed illo die responsum.” deinde am-
 ‘ bo in sua castra digressi. Sed ubi plerumque
 ‘ noctis processit, Sulla a Boccho occulte arēt situr :
 ‘ ab utroque tantummodo fidi interpretes adhiben-
 ‘ tur : præterea Dabar internuncius, sanctus vir et
 ‘ ex sententia ambobus. Ac statim sic Rex incipit.

CX. “ Numquam ego ratus sum fore, uti rex
 ‘ maximus in hac terra, et omnium, quos novi,
 ‘ privato homini gratiam deberem. Et hercle,
 ‘ Sulla, ante te cognitum, multis orantibus, a-
 ‘ liis ultro egomet opem tuli ; nullius indigui.
 ‘ Id imminutum, quod ceteri dolere solent, ego
 ‘ lætor : fuerit mihi eguisse aliquando amicitia-
 ‘ tæ, qua apud animum meum nihil carius ha-
 ‘ beo. Id adeo experiri licet : arma, viros, pe-
 ‘ cuniam, postremo quidquid animo lubet, sume,
 ‘ utere : et quoad vives, numquam redditam gra-
 ‘ tiam putaveris ; semper apud me integra erit :
 ‘ denique nihil, me sciente, frustra voles. Nam,
 ‘ ut ego æstumo, regem armis, quam munificen-
 ‘ tia, vinci, minus flagitiosum. Ceterum de re
 ‘ publica vestra, cujus curator huc missus es, pau-
 ‘ cis accipe. Bellum ego populo Romano neque
 ‘ feci, neque factum umquam volui : finis meos
 ‘ adversum armatos armis tutus sum. Id omitto,
 ‘ quando vobis ita placet : gerite, uti vultis, cum
 ‘ Jugurtha bellum. Ego flumen Mulucham,
 ‘ quod inter me et Micipsam fuit, non egrediar,
 ‘ neque Jugurtham id intrare sinam. Præterea,
 ‘ si quid neque vobisque dignum petiveris, haud
 ‘ repulsus abibis.”

CXI. Ad ea Sulla pro se breviter et modice ;
 ‘ de pace et de communibus rebus multis disse-
 ‘ruit. Denique Regi patefacit, “ quod pollicea-
 ‘ tur, senatum et populum Romanum, quoniam
 ‘ amplius armis valuissent, non in gratiam habi-
 ‘ turos : faciendum aliquid, quod illorum ma-

gis, quam sua, retulisse videretur; id adeo in promptu esse, quoniam Jugurthæ copiam haberet: quem si Romanis tradidisset, fore, uti illi plurimum deberetur; amicitiam, fœdus, Numidæ partem, quam nunc peteret, ultro adventuram." Rex primo negitare: "adfini-
tem, cognationem, præterea fœdus interve-
nisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide usus, po-
pularium animos avorteret; quis et Jugurtha
earus, et Romani invisi erant." Denique sæ-
pius fatigatus, leniter et ex voluntate Sullæ om-
nia se facturum promittit. Ceterum ad simulan-
dam pacem, cujus Numida, defessus bello, avidis-
simus, quæ utilia visa, constituunt. Ita, com-
posito dolo, digrediuntur.

CXII. At Rex postero die Asparem, Jugur-
thæ legatum, adpellat: "sibi per Dabarem ex
Sulla cognitum, posse conditionibus bellum
poni: quamobrem Regis sui sententiam exqui-
reret." Ille lætus in castra Jugurthæ venit.
Deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere,
post diem octavum redit ad Bocchum, et ei nun-
ciat, "Jugurtham cupere omnia, quæ impera-
rentur, facere; sed Mario parum confidere:
sæpe antea cum imperatoribus Romanis pa-
rem conventam frustra fuisse. Ceterum si ambo-
bus consultum et ratam pacem vellet, daret o-
peram, ut una ab omnibus, quasi de pace, in
colloquium veniretur; ibique sibi Sullam trade-
ret; cum talem virum in potestatem haberet,
fore, uti jussu senatus atque populi Romani fœ-
dus fieret: neque hominem nobilem, non sua
ignavia, sed ob rempublicam, in hostium po-
testate relictum iri."

CXIII. Haec Maurus secum ipse diu volvens
tandem promisit. ceterum dolo, an vere, parum
comperimus. Sed plerumque regis voluntates,

ut vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi adversæ. Postea tempore et loco constituto, in colloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Jugurthæ legatum adpellare, benigne habere, idem ambobus polliceri. Illi, pariter læti, ac spei bonæ pleni. Sed nocte ea, quæ proxima fuit antea diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim, inmutata voluntate, remotis, dicitur secum ipse multa agitavisse, vultu corporis pariter, animo varius : quæ scilicet, tacente ipso, occulta pectoris patefecisse. Tamen postremo Sullam arcessiri jubet, et ex ejus sententia Numidæ insidias tendit. Deinde, ubi dies advenit, et ei nunciatum est, Jugurtham hand procul abesse : cum paucis amicis et Quæstore nostro, quasi obviis honoris causa, procedit in tumulum, facillimum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis, inermis, uti dictum, accedit : ac statim, signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Ceteri obruncati : Jugurtha Sullæ victus traditur, et ab eo ad Marsum deductus.

CXIV. Per idem tempus adversum Gallos abducibus nostris, Q. Cæpione et M. Manlio male pugnatum. quo metu Italia omnis contremuerat. Illique et inde ad nostram memoriam Romani sic habuere : alia omnia virtuti suæ prona esse ; cum Gallia pro salute, non pro gloria certare. Sed postquam bellum in Numidia confectum, et Jugurtham victum adduci Romam nunciatum est : Marius Consul absens factus, et ei decreta provincia Gallia : isque Kalendis Januariis magna gloria Consul triumphavit. Ea tempestate spes atque opes civitatis in illo fitæ.

I have received 23 this
~~Gott~~ ——— 6 gravats
 5 Hapier
 2 pg. et me
 1 Bilet

30
 10
 9

49 Wherry's Town

1/2 30
 10-6
 6
 2

th 45 79

F. Waidorn

Muzalburg 79

